

DE ZWERFSTEEN

PERIODIEKE UITGAVE VAN DE HISTORISCHE VERENIGING STEENDEREN

*De bevrijding van de
gemeente Steenderen*

HVS

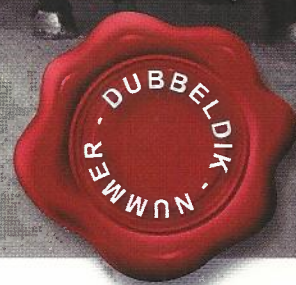
www.hvsteenderen.nl

Thema 75 jaar bevrijding

- Van de archiefcommissie
- Toen en nu

2020-2

**75 JAAR
VRJHEID**

Het voorjaar 2020 is ook voor de HVS niet geworden wat we ervan verwacht hadden! Geen naam op de grafsteen van John Gordon Kavanagh, geen familie uit Canada overgevlogen, geen premiere van de documentaire 'Een graf voor Kavanagh', geen grootse herdenking van 75 jaar bevrijding!

Covid-19, een onzichtbare en onvoorspelbare vijand, heeft ons land en bijna heel de wereld in zijn greep. Omdat een groot deel van onze leden en vrijwilligers qua leeftijd of gezondheid tot de risicogroep behoren zijn we extra voorzichtig. De afgelopen maanden hebben we alle samenkomsten afgelast. Ook de geplande expositie van 3, 4, en 5 mei is afgelast. Er waren er geen bijeenkomsten van onze werkgroepen, geen vergaderingen, geen interviews, niks van dat alles. De algemene ledenvergadering is niet doorgegaan, daarvoor zoeken we nog een oplossing. Hopelijk komt er voor de werkgroepen van de dinsdag, donderdag en woensdagmiddag per 1 juni weer wat ruimte. Voor ons als culturele organisatie beslist daarover de Veiligheidsregio.

Toch hoort u mij niet klagen. Ik hoor van meer mensen dat ze in deze periode een bepaalde rust ervaren en dat ze aan dingen zijn toegekomen die al lang waren blijven liggen. Langzamerhand beginnen we ons te realiseren wat het Nieuwe Normaal wordt, in elk geval totdat er een vaccin is. Hopelijk kunnen we het virus tot die tijd onder controle houden met hygiënemaatregelen en door afstand te houden.

Op het oog lijkt dus alles stil te liggen, maar er gebeurt achter de schermen van alles.

Letterlijk achter de schermen, digitaal dus. Zoals u ziet zijn we er zelfs in geslaagd om in deze lastige tijd een dubbeldik bevrijdingsnummer van de Zwerfsteen te maken. We hebben zoveel mogelijk gezocht naar ooggetuigenverhalen over de oorlog en de bevrijding in de voormalige gemeente Steenderen. Uit verschillende eerder gehouden interviews hebben we de oorlogstukjes verzameld. Vandaar een groot aantal korte verhalen.

Bij voorbaat onze excuses. Excuses aan de mensen en de nabestaanden van de mensen die we in dit nummer niet noemen. We pretenderen géén volledigheid. Niet alle oorlog-verhalen die in de loop der jaren zijn gepubliceerd zijn in dit nummer opgenomen. Bovendien zijn niet alle verhalen verteld en vastgelegd. Zo vind in dit nummer niks over de Steenderenaren die het niet hebben overleefd omdat ze op het verkeerde moment op de verkeerde plek waren. U vind ook niks over de Steenderense Joden, niet over hen die de oorlog niet hebben overleefd en ook niet over hen die de oorlog wel hebben overleefd. Ook niet over de bemanningen van de neergestorte vliegtuigen, niet over de zware gevechten in de avond en nacht van 5 op 6 mei op Rha. Ook niks over hen die hun leven verloren omdat ze anderen hielpen ontsnappen. We zijn van plan om de komende maanden alle verhalen uit dit nummer en alle andere Steenderense oorlogsverhalen op onze website te zetten. Bent u of kent u iemand die nog zo'n verhaal kan en wil vertellen? Meld het ons, dan komen we langs om het vast te leggen.

Bertus Rietberg, voorzitter ■

HVS-lid worden?

Wilt u vier keer per jaar de Zwerfsteen ontvangen en tevens 4 ledenavonden of excursies bijwonen..., neem dan een abonnement!

De contributie bedraagt hiervoor 25 euro per jaar. Stuur dan een mail met uw naw-gegevens naar het secretariaat@steenderen.nl.

Alle rechten voorbehouden

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De Zwerfsteen is de kwartaaluitgave van de Historische Vereniging van (de voormalige gemeente) Steenderen, opgericht 1 juni 1992.
www.hvsteenderen.nl

REDACTIE

Vormgeving en eindredactie
Sesink Grafische Vormgeving
robert@sesink.nl, 06-34854437

Redactieleden
Mieke van der Valk
Herman Nieuwenhuis
Anneke Parent (Correctie)

Verschijsning en aanlevering kopij
nr. 1 (maart) - vóór 1 februari
nr. 2 (juni) - vóór 1 mei
nr. 3 (september) - vóór 1 augustus
nr. 4 (december) - vóór 1 november

BESTUUR

Voorzitter
Bertus Rietberg
Hoogstraat 23, 7227 ND Toldijk
06-28635276
bertusrietberg@planet.nl

Secretaris/bezorging
p.a. Diane Teunissen
Bobbinkstraat 28, 7223 LW Baak
0575-441910
secretariaat@hvsteenderen.nl

Penningmeester
Marianne Nieuwenhuis
penningmeester@hvsteenderen.nl

Algemeen lid
Francine v. Leeuwen, 0575-441786
Anton Baars, 0575-452145
Ben Lebbink, 0313-472317

ARCHIEF

Ons archief aan de Burg. Smitstraat 19 in Steenderen is op donderdagmiddag van 13.30 uur tot 16.30 uur en elke eerste dinsdag van de maand van 18.30 uur tot 21.00 uur voor leden en geïnteresseerden geopend.
archief@hvsteenderen.nl

CONTRIBUTIE

De contributie bedraagt 25 euro per jaar per adres. 'De Zwerfsteen' ontvangt u dan 4 keer per jaar en organiseert de vereniging minimaal 4 ledenavonden/ excursies. Om lid te worden stuur een mail naar secretariaat@hvsteenderen.nl.

Regiobank Steenderen
NL16 RBRB 0685 2897 10,
t.n.v. Hist. Ver. Steenderen.

Losse nummers van 'De Zwerfsteen' zijn te verkrijgen bij het secretariaat. Kosten: 5 euro per stuk; 7,50 euro in geval van omvangrijker uitgaven.

ISSN: 1386 - 5943
Oplage: 500

Mevrouw van de Pavert, de Veers

Gedeelte uit een gesprek met mevr. van de Pavert, bij haar thuis op ZE-weg 112a in Baak.

Gesprek vond plaats op 12 jan. 2013, in het kader van de artikelenserie 'Wonen en werken langs de Zutphen Emmerikseweg' in de Zwerfsteen.

Door Bertus Rietberg

**75 JAAR
VR/JHEID**

Hoe hebt u de oorlog beleefd?

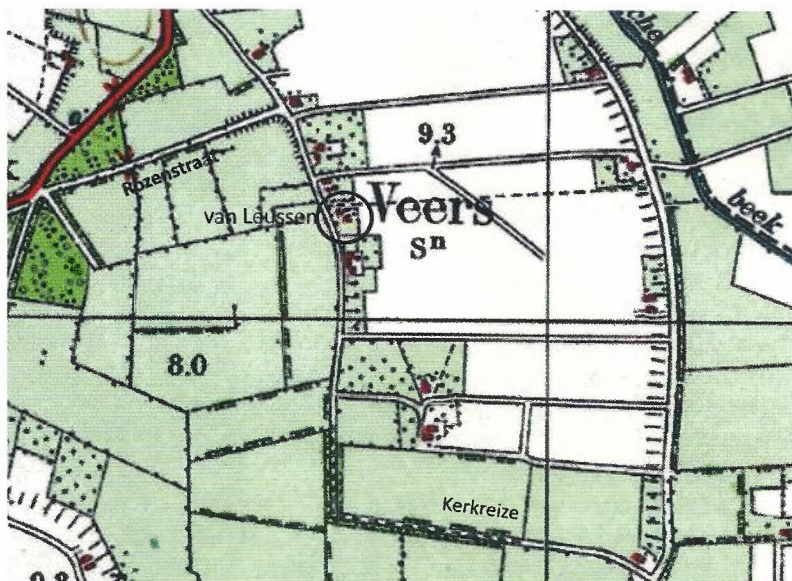
Mevr. vd Pavert: *Ik was 10 of 11, we woonden op de Veers. Ik ging nog naar de lagere school in Baak.*

De tijd werd meteen verzet. We kwamen op school aanlopen en ze zeiden: jullie zijn te laat! Maar de tijd was verzet. We kregen toen de "middelduitse tijd"(*) Het scheelde geloof ik 40 minuten met onze tijd. We moesten wel altijd gewoon naar school. Toen we op school kwamen liepen er soldaten op het schoolplein en in de gang in de school aan de Wichmondseweg. (1920/1921 gebouwd). Een dochter van Hanne Berns, Dora Berns, was van 1914. Zij waren met van de eersten die op de 'nieuwe' school kwamen."

Verder merkten we hier niet veel van de oorlog. We woonden achteraf en daar gebeurde niet veel. Er zaten wel overal militairen ingekwartierd. Tegen het eind van de oorlog stond bij Jan

Hulshof, onze burens, (Bultje Hulshof) een keukenwagen. In het bakhuis hadden ze de keuken. Bij ons in de schuur zaten ze ook. Dan waren ze aan het eieren bakken in het washok van moeder en we gingen er wel eens bij staan. Wat jullie doen is geen eieren bakken, maar eieren koken in vet! Zo veel vet hadden ze in de pan. In de oorlog stonden wel eens militaire wagens in de Kerkereize. (dat was een veldweg die uitkwam bij Til, later Wagenvoort).

Als er vliegtuigen kwamen werd er een gestikte deken voor de beddekast beneden gelegd en daar lagen we dan op. Boven vonden vader en moeder het te gevaarlijk. De jongste van de kinderen en onze Jan en Betsy die bleven thuis. De anderen werden naar grootmoeder en grootvader aan de Beekstraat gebracht, naar Hengelo. Gradus Wolbrink was dat. Gradus was een broer van 'bie ons moeder'. Geert Wolbrink woont er nu nog, met zijn dochter met Maalderink van over de Bekke. ■

Amsterdams tijd

Tot aan mei 1940 had Nederland de zgn Amsterdamse Tijd, het was 12:00 als de zon op zijn hoogst in Amsterdam stond. Dat scheelde zo'n 40 minuten met Berlijn en de Duitsers vonden dat niet handig, dus werd de tijd aangepast aan de tijd die in Duitsland gold. En dat is na 1945 zo gebleven. Amsterdamse Tijd was al een afspraak, want daarvoor gold alleen lokale tijd en was het in Oost Nederland een kwartier eerder 12 uur dan in West Nederland; koetsiers gebruiken speciale horloges om daar rekening mee te houden.

Verhaal WO II

Gerrie Groot Roessink

75 JAAR
VR/JHEID

Gedeelte uit een gesprek op 5 maart 2013 met Gerrie Groot Roessink-Klein Sessink, Gerritjen Reiniera Klein Sessink. Geboren op 10 nov. 1926. Ze overleed op 14 okt. 2013, 86 jaar oud. In dit gesprek vertelde ze o.a. over haar broer Derk Sessink, die op donderdag 12 oktober 1944 verongelukte, veertien jaar oud.

Door Bertus Rietberg

Gerrie "Ik was thuis 'n oldsen. Mien breur Derk, die verongelukt is, was onder mij. Ik was 17 en Derk was 14. Toen is ook een jonge van Derksen verongelukt (13 jr). Die woon'n an de andere kante van Toldijk, an de ZEWeg. Die was net zo old als Marinus Harenberg. En Gerrie van Zadelhof (van Willem Breukink) die zat ok in die klasse, det waarn ollemaal èavenolders. Die hef daor 's middags ok eloopn, mar die was net naor huus."

"'s Middags um half twee begon 't schietn. Toos Gosselink uut de zaaibos, die was toen nog niet etrouwd, die was op de fietse en die is bie ons in- evlucht. En wie bint in de schuulkelder e-kroppen. Vader had een schuulkelder emaaft in de grond in 'n tuin. Van strobaaln. Een gat in de grond. "D'r uut" zei-jen ze tegen ons, "anders verbrann" ie nog. En 's middags zei onze Derk nog: alles verbrent, maor wie bint d'r allemaole uut ekomm, wie hebt 't allemaol gered."

En toen, um half zesse, daor ha'j 't.

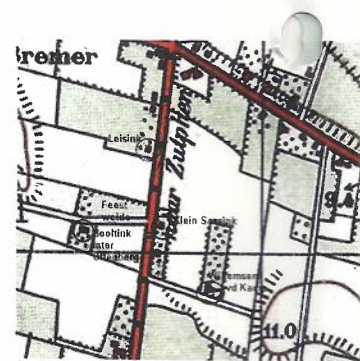
Gerrie: "Vrogger ha'j toch van die zaodbargen bie huus, die ze dan later in de winter dorsen. Daor is 's middags zo'n ding in-evlaogen. En die is later ontploft. Den barg den brann' later den dag. En daor bint onze Derk en Arie Derksen toen met um-ekomm. Net dáor, waort ze allebei mar éne jonge haddn! Bie Derksen en bie ons. Arie was een breur van Hendrik Jebbink uut de Peerdestraote zien vrouw. Oh god,..... en ik liep d'r ók kort bie. Oh ..... het was net of oe..... zo'n dreun op de oorn, 't was of oe de oorn knappn. Ja, maor ik heb ze niet eziene heur!

Dat ze daor lei'jen niet! Zie bint naor de Withagen ebrach, daor op deale.

Bart Massink is toen een stuk uut zien arm eslagen. En ok uut zien baovenbeen. Bart, den was de grootste kammeraad van onze Derk. Toe we 's aovens um 8 uur binn mossen wean, dan..... Bart woonn toe nog an de Hoogstraote, woert noe Gerard Franken woont, daor isse geboorn. En dan liep-e bie ons achter de kamp aoever, daor 't land aoever naor huus. En dan zei mien moeder: "jong, ie mot maken da-j in huus komt, ie mot van de weg af wean". Zie lei-en altied bie mekare. Zie gingen met mekare kenien koopn met kerst. 'n Oln Beernd van Til, kwet niet o-j den nog ekend hebt, Gert van Til zien vader, had tegen mien vader ezeg: "Den jong van oe den wörd gin boer, den wörd handelsman. Handelsman, dat zat d'r toen al in. Bart Massink net zo. Derk den was 14 en Arie was 13. Zukke jonges nog.

Pa had 'm net een fietse ekoch, in 'n oorlog, toen ko-j niet goed wat kriegn, een tweedehands fietse. Hij zol naor Zelhem naor de landbouwschole, hij was net van de laegere schole af. En meester Smeenk hef later nog een paar mooie tekeningen van um ebrach. Moeder hef die in laoten liesten. Hij kon bassend mooi tekenen. Ik heb d'r in de gang ok nog ene van hangen.

De schooln waarn toen dichte, nao die gevechten bie Arnhem. Later kreegn ze les bie Olthof in de warkplaatse en bie Aalbers de fietsenmaker. Mien zuster hef nog bie Olthof les ehad. Det was 't leste half joor van 'n oorlog. Ik wazze al van de leagere schole af toen 'n oorlog begon. Ik bin van 1926. In meert '45 bin-kan-enommen. Met april biwwwe toen bevrijd. Ik wet

Arie Derksen

Derk Klein Sessink

Het huis aan de Russerdijk.

nog wel dawwe eers nog in 'n schuulkelder hebt ezettn, veur daw de kärke in gingen. Bie't ...
oonder in Steenderen??

Daor in de Kruuselbrink hebt ze toe toch vrouw Halfman beschott'n! Bie ons was die ZE weg zo kaal, en daor zatt'n ze altied te schiet'n. En wie woonn dichtte an de weg. Ach man, wie hébt wat in de schuulkelder ezettn daor in Toldiek. Toe we later op de Baokermark zaatn, toen lachen ze ons bienao uut dawwe zo bange waarn.

Gerrie Groot Roessink: "Toen d'r vanuit een vliegtuig geschoten werd, bie Hietland zo'n betje, toen is de chauffeur van één van de vrachtwagens- al riejend- uut de cabine van de auto e-sprogen en is in een eenmang-gat gaon zitt'n, langs de weg.

Veur ons huus (Klein Sessink) kwam de auto tót stilstand en van die vrachtwage begonnn de granaat'n uut mekare te vliegen. Van die granaat'n, zó groot, met van die potloodpuntn der an. Zo dik wel. Een aantal vlaogen in de richting van J.A.S. Offenbergh in de boerderi-je. Die boerderi-je ston toen nog zo'n 100 m van de weg af. Dat huus is ook af-ebrand deur de granaat'n. Die heb't later een nieuwe boerderi-e gebouwd, vlak an de ZE weg, 't Klembroek. Offenbergh (de zoon van JAS) is later naor Groningen gegaon.

Gerrie Gr. R.: Een aantal granaat'n vlaogen in ons huus (de boerderij van Klein Sessink). In 't huus, in de heujberg, in de varkensschure. De

hele rommel, alles plat, en af-ebrand. Ons huus ston vlak an de ZE weg, vanuit Toldijk zo'n 100 m veur de toegangsweg naor 'Willemsen van de Kamp'. Vader had een schuulkelder gemaakt, in de tuin, een gat in de grond met stobalen d'r in gestapeld. Maar wie mosten d'r uut, want het stro in de schuulkelder dreigen in brand te vliegen. 'n Hoop volk was d'r te kieken later op 'n dag. Der had wel volle meer mis kunn gaon.

Gerrie Gr. R.: Veur 't huus lagen nog de tramrails langs de weg. En de brokken van zowat drie meter lang lagen achter ons huus, in de knollen. En mien vader hef alle granaat'n die daor in de knoln lei'jn in de kruuwagen epakt en an 'n hoop an de weg eleg! Oh, geveulijk edaon! En gin ene die d'r wat van zei! De rails bint daornao ok niet meer gerepareerd. Later is det op-ebrokken.

An de andere kante van Toldiek, an de Rusderdiek, een eind van de weg af, ston een huus dat was van mien vader, maor dat huus hawwe verhuurd. Daor woon'n Verbeek in. Mien vader had dat huuske waarschijnlijk een keer ekoch met een paar bunder grond d'r umhen. Het ging 'm om de grond. Daor woon'n Verbeek.

Wie-j bint daor toen tiedelijk bij in gaon woon'n. Mien vader had met de wederopbouw recht op een noodwoning, en met det geld is toen dat huus dubbel gemaakt. Het was daor een modderboel, geen verharding en zo. Mien vader had daor al een betje grond umhen liggen, en toen hef-e an 't begin van de toegangsweg, an de ZE weg, nao een betje uutruilen met Niejenhuus, in 1951 een nie-je boerderi-je ebouwd. De grond waar op ebouwd wier was van Niejenhuus.

Gerrie Groot Roessink: "De olde uitweg van Jan Offenbergh was eerder vólle wieter op Toldiek an, op Leissink an, en het huus ston een 100 m van de weg af. Eerder hef daor Anton Boottink ewoond, Anton en Hentje Boottink. Hentje was een zuster van JAS Offenbergh. Hentje en Anton die hadd'n gin kinder en die hebt later eruuld met Offenbergh. Offenbergh woonn an de Beekstraote, waar noe Eef van de Barg woont. Daor had Offenbergh een grote boerderi-je, een braoke van een huus. Det is de geboorteplaats van JAS Offenbergh. Det is later af-ebrand. Die hebt toen geruuld. Anton en Hentje Boottink bint toe naor de Beekstraote egaon.

JAS Offenbergh, onze buren, daor is toen 's mid-dags ok zo'n granaat in het huus evlaogen. Toen ze af-ebrand bint toe bint ze een heeln tied in de Beekstraote ewes. Bie zien zwaoger Anton Boottink en zien zuster Hentje in huus. Toen 't nieuwe huus klaor was ('t Klembroek) bint ze daor hen-egaon. ■

Interview met Anton Uiterweerd

Het verhaal van Anton Uiterweerd uit Baak (geboren 13 febr. 1932).

Dit verhaal is ook gepubliceerd op www.oorlogsherinneringen.nl

Door: Bas Ravenshorst van Stichting Behoud Oorlogsverhalen.

Ik kom uit een gezin van negen. Vader, moeder en zeven kinderen, zes jongens en één meisje. Ik ben de middelste. Mijn vader had in die tijd een schildersbedrijf met een grote werkplaats achter de woning. We woonden in Baak aan de grote en toen al drukke weg tussen Zutphen en Emmerik.

De bezetting

In de vroege ochtend van 10 mei werden we wakker gemaakt door mijn vader! "Jongens, opstaan! Het is oorlog!" Dit kan ik me nog heel goed herinneren. Op het moment dat we uit bed gingen, hoorden we overkomende vliegtuigen en harde dreunen in de verte. Nederlandse soldaten bliezen de bruggen op om zo te proberen de Duitse opmars te stoppen. Toen de eerste Duitsers in zicht kwamen, heb ik mij in de tuin achter de heg verstopt. Ik was toen acht jaar oud. Ik durfde eigenlijk niet te kijken, maar zag de soldaten in hun tanks en voertuigen voorbijkomen.

We woonden aan een drukke weg. Tussen onze woning en deze weg lag een trambaan. De tram werd gebruikt om goederen en personen te vervoeren tussen Nederland en Duitsland. Aan de andere kant van de weg lag boerenland. Op een gegeven moment reed de tram alleen 's nachts, omdat de dreiging van Britse jachtvliegtuigen te groot werd. Deze beschoten de tram overdag. Er is een moment geweest dat de tram werd gebombardeerd. Toen zaten we met het hele gezin op onze knieën te bidden dat het goed zou gaan. Gelukkig vielen de bommen in het boerenland, de schade viel mee!

Mijn oom uit Brummen werd op een gegeven moment opgepakt om tewerkgesteld te worden. Hij werd via de tram die voor ons huis langs liep richting Duitsland vervoerd. Plotseling verscheen er een Britse jager die de tram onder vuur nam. De machinist en de bewakers sprongen er vanaf en zetten het op een lopen. Dit

was de kans voor mijn oom om ook de benen te nemen. Hij heeft bij ons aangeklopt en we hebben hem kunnen laten onderduiken. Ik moest toen op de fiets naar Brummen om mijn tante te vertellen dat mijn oom was ontsnapt en dat hij ondergedoken zat. Langs de weg zaten allemaal eenmansgaten, waar je in kon springen als er dreiging was van jachtvliegtuigen.

We moesten ook heel vaak midden in de nacht ons bed uit. We hoorden de bommenwerpers al van ver aankomen: een heel hard gebrom, dat steeds dichterbij kwam. Het duurde soms wel 20 minuten voordat de bommenwerpers daadwerkelijk overvlogen. Mijn vader ging vaak staan kijken in het portiek. Ik mocht ook een keer meekijken en heb toen de brandende vliegtuigen uit de lucht zien vallen. Een heel raar gezicht. Ik kan me ook nog herinneren dat we zijn gaan kijken bij een crashlocatie en dat de verbrande lichamen naast het wrak lagen. Dat vergeet je niet weer.

**75 JAAR
VR/7JHEID**

Ik kan me ook nog herinneren dat we zijn gaan kijken bij een crashlocatie en dat de verbrande lichamen naast het wrak lagen.

Er is mij altijd geleerd dat je niet mocht stelen, maar in de oorlog gold: nood breekt wet. De Duitsers hadden veel hout nodig en kapten een dennenbos in de buurt. Het hout werd in het centrum van het dorp op wagons geladen. 's Avonds in het donker moesten we boomstammen stelen, die ook direct verzaagd moesten worden. Zodoende hebben wij altijd genoeg hout gehad voor de kachel. Ook hadden de Duitsers wagons vol met rollen prikkeldraad. Hiervan na-

men we ook vaak wat om bij boeren in de buurt te ruilen tegen een paar liter melk.

Op een gegeven moment moest mijn vader zich laten keuren voor tewerkstelling. Hij had bronchitis en hij had het slimme plan bedacht om te gaan rennen naar het keuringsstation, wat ongeveer 3 kilometer verderop was. Doordat hij daar hijgend en steunend aankwam, werd hij gelukkig afgekeurd.

Mijn vader had veel klanten op boerderijen in de omgeving, waardoor hij op een gegeven moment een varken kon krijgen voor illegale slacht. Dit werd verstopt in een geheime ruimte achter in het kippenhok. Mijn vader dacht dat hij deze ruimte goed op slot had gedaan. Tot op een moment midden in de nacht er heel veel lawaai was in en rond het kippenhok. Wat bleek... het varken was ontsnapt! Met man en macht hebben we toen het varken weer gevangen zodat deze op zondag geslacht kon worden. Dit deden we op zondag omdat er dan minder verkeer op de drukke weg was en minder kans om betrappt te worden.

Het was een groot feest! Toen wij weer teruggingen naar Baak, was Baak ook al bevrijd met tanks en andere voertuigen.

Ik kan me ook nog goed herinneren dat er tijdens de Hongerwinter allemaal mensen uit de grote steden langskwamen om te vragen of men nog eten over had. Zo ook een man uit Amsterdam. Mijn moeder zei toen dat hij direct maar moest aanschuiven voor een maaltijd. Of ze nu met tien of elf man gingen eten, dat maakt dan ook niet meer uit! De man vertelde dat hij nog een vrouw en zoon thuis in Amsterdam had. Mijn vader zei toen dat als hij weer zou komen, hij zijn zoon maar moest meenemen. Dit heeft hij ook gedaan en de zoon is tot het eind van de oorlog bij ons gezin gebleven.

Mijn vader had voor de oorlog een motor gekocht zodat hij zijn klanten kon bezoeken. Toen de oorlog uitbrak, heeft hij hem helemaal uit elkaar gehaald en in de werkplaats achter een aantal glaskisten verstopt. Toen kwam het bevel dat wij ons huis moesten verlaten. Er werd in het boerenland aan de overkant een veldgeschut met schijnwerpers gebouwd. Omdat ons huis groot was en een ruime werkplaats had, was dit ideaal om de soldaten in te kwartieren.

Mijn vader weigerde om het huis te verlaten en kreeg uiteindelijk toestemming om samen met mijn oudere broer en de soldaten in het huis te blijven wonen. Hij wilde ook in de gaten houden of de motor, die achter de glaskisten verstopt was, gevonden zou worden. Gelukkig is dit nooit gebeurd.

Bevrijding

Omstreeks Pasen 1945 hoorden wij dat de geallieerden dichterbij kwamen. Het plaatsje Hengelo was al bevrijd. We zijn toen met een stel jongens daar lopend heen gegaan. En inderdaad, er liepen allemaal Canadezen! Het was een groot feest! Toen wij weer teruggingen naar Baak, was Baak ook al bevrijd met tanks en andere voertuigen. De volgende dag kwamen de bezettingstroepen en kregen wij voor het eerst chocolade en sigaretten voor onze ouders. Wat een feest was dat! Helaas duurde het voor Zutphen nog een week voordat ze bevrijd werden. Vanaf de andere kant van de IJssel bestookten de Duitsers de geallieerde troepen, die op hun beurt de Duitsers bestookten. Tijdens de gehele oorlog zijn er geen burgerslachtoffers gevallen. Alleen in deze laatste week waren er in het dorp meerdere slachtoffers te betreuren.' ■

STIBO

Stichting Behoud Oorlogsherinneringen (Stibo) is in september 2016 in het leven geroepen door Arjan Denneman en Pieter

Trap. Beide heren hebben het initiatief, dat uit persoonlijke interesse is ontstaan, inmiddels uitgebouwd tot een officiële stichting met een steeds groter wordende groep vrijwilligers (14 in totaal op 1 november 2018). Alle vrijwilligers voeren de werkzaamheden voor Stibo op vrijwillige basis en op eigen kosten uit. Daarom heeft de stichting een culturele ANBI status. Mocht u ons willen steunen kan dat! Met uw hulp kunnen de vrijwilligers mensen blijven bezoeken die hun verhaal graag met ons en u willen delen.

U kunt de stichting financieel steunen, via NL56RABO0334469112 t.n.v. Stichting Behoud Oorlogsherinneringen. Nogmaals, uw steun is meer dan welkom.

De laatste oorlogsdagen

Enige herinneringen aan het einde van de Tweede Wereldoorlog in Olburgen en Rha, voorjaar 1945.

Door Bernard Gosselink

Bernard: "Ik ben op 27 april 1934 aan de Olburgseweg 9 in Olburgen, toen B 116, geboren. Ik woon sinds 1975 met mijn vrouw, Gerda Melchers, in Doetinchem. Onze vier zonen zijn jaren geleden uitgevlogen. Bij de bevrijding was ik bijna elf jaar".

Zaterdag, 24 maart

De grote, monumentale boerderij van de familie Wiegman op Rha wordt tegen 19.00 uur door het Duitse Flak, dat op twee Engelse vliegtuigen schoot, in brand geschoten. De meeste koeien komen om in de brand.

Zondag, 25 maart

Palmzondag: Met enkele broers gaan we zondagmiddag kijken naar de puinhopen en de nog gloeiende zaadmijt. We gaan ervan uit dat onze ouders zich niet gerealiseerd hebben wat we aan schokkende beelden te zien zouden krijgen. Die Goede Week (25 t/m 31 maart) gaan we 's morgens gewoon naar de kerk. De plechtigheden van Witte Donderdag, Goede Vrijdag en Paaszaterdag zijn hoogtepunten in het kerkelijk jaar en theateraal van presentatie.

Zaterdag 31 maart, Paaszaterdag.

Die dag brengen de acht misdienaars de paashoutjes rond bij de parochieleden. Die houtjes van 30 cm lengte zouden lichtelijk brandend in de kachel tijdens onweer bescherming bieden. De acht misdienaars zorgden ieder voor tien houtjes. Toen wij door de weilanden liepen werden we lopend op de dijk tussen de boerderijen van Lebbink en Houtman beschoten door een Engels vliegtuig. Wij doken achter de dijk en waren opgelucht toen het vliegtuig verdween. Van Duitse soldaten kregen we bij boerderij Wijers, een eind verderop, een geweer aangeboden om op een ander vliegtuig te kunnen schieten. Dat weigerden we beleefd.

1 april, Paaszondag

Die dag werd een deel van de Achterhoek bevrijd. Olburgen en Rha hoorden daar niet bij vanwege

Gedeelte van een geallieerde luchtfoto van het nog bezette Olburgen met duidelijk zichtbare loopgraven. De boerderij van Gosselink in de cirkel. De foto is gemaakt op zaterdag 7 april 1945. Baak, Toldijk, Steenderen en Bronkhorst waren al bijna een week vrij.

het sneuvelen van een aantal Canadese soldaten op Rha. De Canadese soldaten trokken zich terug. Ons gebied werd in de dagen daarna wel met granaten bestookt. We zagen die in de akkers ontploffen.

75 JAAR
VRJHEID

Bernard Gosselink op zijn 13e verjaardag op 27 april 1947.

Paasmaandag 2 april t/m zondag 8 april in de kelder doorgebracht

Eerst drie dagen bij de familie Streppel, onze burens, met een door de Duitsers verstevigde kelder, die een uitloop had via een gat in de fundering naar een mitrailleurshut in de tuin. Vanaf 4 april moest Rha evacueren. Het gezin Steentjes uit Rha, familie van Streppel, kwam in die 'veilige' kelder en wij gingen naar de onze, die niet verstevigd was.

Zondag, 8 april

Mijn broer Henk en ik waren misdienaar en dienden in de Hoogmis van tien uur. Toen de pastoor op de preekstoel de mededelingen voorlas, maakte een vreselijke knal een eind aan de kerkelijke bijeenkomst. Een Duitse soldaat dook achter een pilaar en wij vluchtten naar de kelder van de pastorie. De soldaat was daar niet bij. Iedereen was bang. Daar konden we niet blijven, omdat juist de kerk werd beschoten. Op de kleine afstand van kerk naar de boerderij moesten Henk en ik van Duitse soldaten, die met bajonet op het geweer gebukt liepen, ook gebukt achter de heg lopen om 'vijandig' vuur te ontlopen. Weer de kelder in.

Toen de pastoor op de preekstoel de mededelingen voorlas, maakte een vreselijke knal een eind aan de kerkelijke bijeenkomst.

's Avonds, het was nog licht, kreeg de bevolking van Olburgen bevel te evacueren naar Dieren en verderop. Een Duitse soldaat hielp mijn moeder, door haar bij te lichten, om kleding uit de kasten te halen. De koeien, varkens, kippen en kalveren werden uit de stallen vrij gelaten. Het paard moest nog vanaf het onderduikadres Schotman gehaald worden. Intussen was één van de koeien ('Smulders' genaamd) in een loopgraaf vast komen zitten. Olburgen kende veel loopgraven, aangebracht door dwangarbeiders uit Rotterdam en Amersfoort na de slag om Arnhem in de tweede helft van september 1944. Vader vroeg een Duitse soldaat de koe in de loopgraaf dood te schieten. Er was voor het dier geen redding mogelijk in de korte tijd voor vertrek. We moesten aan het veer in de rij wachten. Op het moment dat het paard met de wagen vol spullen de pont op wilde rijden werd een klein wagentje van een ander, dat onhandig

tussen voor- en achterwielen geschoven stond, aan flarden gereden met onder andere brekende weckflessen.

Het was intussen ook donker geworden met voor die tijd van het jaar een hoge temperatuur. We hebben tot 22.30 uur in Dieren op een stoeprand gezeten wachtend op vader, die naar de familie Van Remmen, zus van mijn moeder, ging om te vragen of wij daar konden blijven. Tante Hentje en ome Hendrik woonden daar met hun gezin. De koe 'de Witte' had een paar dagen daarvoor gekalfd en gaf veel melk. Die werd tegenover de Gazellefabriek in een klein boerderijtje ondergebracht. De kinderen sliepen in de kelder van Buitensingel 21. De hele week prachtig weer. Veel buiten geweest.

Maandag, 16 april

Twee Duitse soldaten fietsten tegen tien en gehaast over de Harderwijkerweg richting het centrum van Dieren. Vrij kort daarop kwamen Canadese gevechtswagentjes aan op dezelfde weg. Wij er naar toe. Ik werd opgetild en achter een koplamp geplaatst. Mensen maakten er foto's van. Die kiekjes hebben wij nooit gezien, maar zullen misschien bij herdenkingsmomenten getoond worden. 's Middags werden er in de straat meisjes, die contact met Duitsers hadden gehad, kaal geknipt. Daar stonden wij bij. Die haren werden besproeid met benzine en in brand gestoken. Plotseling kwamen er twee B.S.ers (Binnenlandse Strijdkrachten) aanfietsen, in de lucht schietend en schreeuwend, dat wij naar huis moesten. De mensen stoven uiteen. Een tijdje later kwam er een paard met wagen voorbij. In die wagen stonden mannen. Dat zijn NSB'ers hoorden we. Die werden in de school een eindje verderop opgesloten. Wanneer we precies terug naar Olburgen gingen, weet ik niet meer. Wel zorgde het loslopende konijn voor een goede maaltijd. Wij hadden in de tijd dat de loopgraven werden aangelegd ieder een passende schop 'uitgezocht', die voor de volgende dag in de loopgraaf achtergebleven waren. Die konden we gebruiken bij het egaliseren van de door de knecht dichtgeploegde loopgraven. Toen wij weer naar school gingen werden de NSB'ers vanuit Kamp Avegoor in Ellecom tewerkgesteld. Die kwamen aan in twee vrachtwagens via Doesburg, omdat de pont tussen Dieren en Olburgen opgeblazen was. Mijn vader kreeg via de gemeente f 700,00, omdat er al een groot aantal meters van de loopgraven door ons gezin waren gedicht.

Wanneer we weer naar school gingen weet ik niet meer. Wel dat er 12 september met schitterend weer een groots bevrijdingsfeest was, compleet met volksspelen, straatversiering, kinderspelen en 's avonds dansen voor de grote mensen in een opgezette tent. ■

Arbeitseinsatz van Nederlanders tijdens de WO II

Over de gedwongen tewerkstelling van mijn oom Gerard (Gad) J.J. Peelen, opgesteld door zijn neef Rob Harmsen aan de hand van documenten die door Peelen bewaard zijn gebleven en na zijn dood door de kinderen mij via de Historische Vereniging Steenderen ter hand zijn gesteld. Ik heb getracht, aan de hand van die documenten, een zo nauwkeurig mogelijk verslag te maken, waarbij ik de vrijheid heb genomen om e.e.a. met fictie en informatie via internet aan te vullen, zonder dat de betrouwbaarheid geweld werd aangedaan en met hulp van zijn kinderen en anderen.

Door Rob Harmsen

Tijdens de Duitse bezetting werd een zeer groot aantal mannen gedwongen tewerkgesteld in Nederland en Duitsland. De rekrutering van deze mannen vond vooral plaats door middel van doelgerichte acties, die naarmate de oorlog langer duurde, in hevigheid toenamen. Tussen 1940 en 1944 zijn zo'n 387.000 Nederlandse mannen in Duitsland te werk gesteld, vaak in de oorlogsindustrie. Eerst waren het de werklozen en vrijwilligers die in Duitsland te werk werden gesteld, maar door de voortdurende oorlog werd het tekort aan arbeidskrachten steeds nijpender. Door Rijkscommissaris van bezet Nederland Seyss-Inquart werd daarom op 23 februari 1942 de verordening 26/42 uitgevaardigd. Voortaan konden Nederlanders verplicht worden om voor een bepaalde tijd in Duitsland te werken.

Deze verplichting ging gepaard met een groot aantal acties, die tot doel hadden specifieke groepen en aantallen gedwongen te werk te stellen. Zo eiste de Duitse bezetter in het voorjaar van 1942 30.000 metaalarbeiders, in augustus 1942 38.000 arbeiders uit de textiel- en lederindustrie en in december van dat jaar onder meer 25.000 studenten en overheidsmedewerkers. Van januari tot april 1943 vertrokken nog eens 51.000 dwangarbeiders naar Duitsland. (bron: Internet)

Zo ook kreeg de 28-jarige hulpbesteller Gerard (Gad) J.J. Peelen, geboren op 10 februari 1915 te Steenderen een brief op het adres Molenweg

A93 te Steenderen. Vreemd is het postadres Molenweg A93. In Steenderen bestaat geen Molenweg, wel de Molenkolkweg, toch komt de brief aan.

Hieronder de letterlijke tekst van de brief:

AANWIJZINGEN VOOR PERSONEEL DAT NAAR DUITSCHLAND WORDT UITGEZONDEN.

1. G.J.J. Peelen, hulpbesteller te Steenderen, gaat naar Gumbinnen op 28 april 1943, moet vertrekken met de trein, die te 10.17 uur vertrekt uit Oldenzaal, moet daartoe vertrekken uit Zutphen te 8.25 uur, om tijdig den aangegeven trein te halen.
  2. (is doorgestreept)
  3. Men moet zorgen op tijd te zijn omdat gezamenlijk wordt gereisd op een verzaamelpas. Deze pas is in het bezit van den leider van het contingent, die in den trein aanwezig is. De pas die ieder persoonlijk heeft, dient alleen om later daarop naar Nederland te kunnen terugreizen. Te laat komen zal streng worden gestraft.
  4. Voor ongehouden dient het aanbeveling een klein gedeelte van het loon, (bijv. 1/3) aan zichzelf in Duitsland te doen uitbetalen, omdat de verblijfstoelage wel toereikend is voor de normale uitgaven, doch niet wanneer zich bijzondere uitgaven voordoen. Zij die hun loon geheel of gedeeltelijk in Duitsland willen ontvangen, behooren zoodra zij zijn aangekomen, hun adres aldaar aan het hoofd van dienst op te geven. Betaling zal dan geschieden door toezending van een postwissel.
  5. De uitgezonden moeten hun gasmasker medenemen, alsmede een vork, mes en lepel. Het verdient eveneens aanbeveling voor herstel van kleding, stoppen van sokken enz., naaigerei, stopgaren of stopwol, knopen, schaar enz. mede te nemen.
  6. De Hollandsche distributiebescheiden moeten worden ingeleverd bij de plaatselijken distributie-dienst onder inlichting omtrent den datum van vertrek. De distributie-dienst moet er echter rekening mee houden, dat op reis naar Duitsland brood voor onderweg moet worden meegenomen, omdat het niet zeker is, dat gelegenheid bestaat om gedurende de reis op een station iets te gebruiken.
- De Chef van de Afdeling Personeelszaken, PASMANN

De dan 28-jarige Peelen, werkzaam als hulp-postbesteller bij de PTT, besluit aan de oproep gehoor te geven, hoewel met tegenzin: sinds enkele jaren heeft hij verkering en vertrekken betekent ook een scheiding van zijn liefde. Zou hij niet gaan, dan moet hij onderduiken en dat betekent ook geen contact meer met zijn verloofde. Omdat hij geen paspoort heeft verkrijgt hij op 21 april van dat jaar dat document met nummer 203033. Verder regelt hij alle praktische dingen zoals die in de brief zijn aangegeven. Een probleem is het gasmasker; hoe dat opgelost is, is niet bekend.

De reis op woensdag 28 april van Zutphen naar Oldenzaal verloopt zonder problemen. Daar aangekomen is het een drukte van belang van andere lotgenoten die eveneens zijn opgeroepen. Hij ervaart dat reizen ook wachten betekent, zeker als dat door Duitsers geregeld wordt, want dan moeten de lijsten helemaal pünktlich kloppen, tot op de komma nauwkeurig. Nadat alles is nageteld en gecontroleerd kan de speciale trein met alleen maar dwangarbeiders na vele uren eindelijk vanuit Oldenzaal vertrekken. De 1400 km. lange reis gaat verder via Rheine, Lohne, Hannover, Magdenburg, Berlijn naar Gumbinnen en verder naar Königsberg (Kaliningrad). Op meerdere stations moeten dwangarbeiders uitstappen, die daar blijkbaar in de buurt te werk worden gesteld. De reis duurt meerdere dagen, er is veel oponthoud en soms moet hij overstappen. Het valt niet mee in de 3de klasse, het zit niet lekker op de houten banken.

Standplaats Tilsit

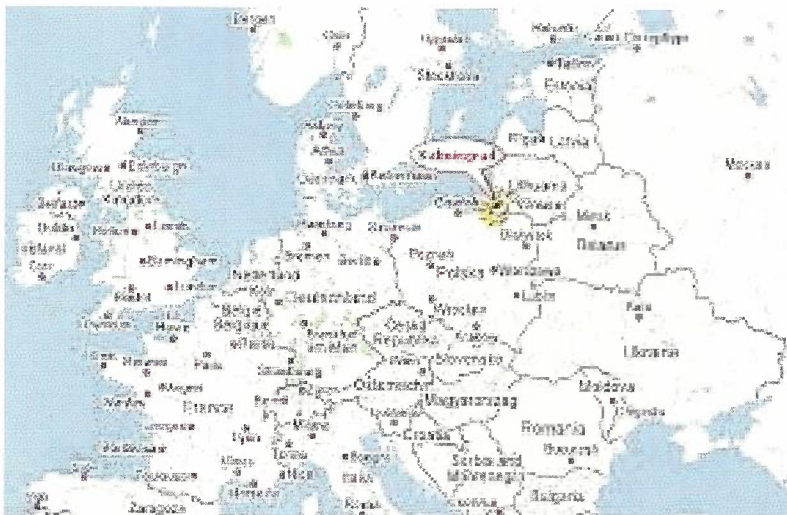
Op vrijdag of zaterdag komt de trein eindelijk aan in Gumbinnen, maar daarmee is het eindstation nog niet bereikt. Hij krijgt te horen dat zijn standplaats Tilsit wordt bij Königsberg, tegenwoordig het Russische Kaliningrad geheten. Tilsit heet tegenwoordig Sovjetsk en ligt in het noorden van het Russische ministaatje, dat

tussen Litouwen en Polen ingeklemd ligt aan de Oostzee. Tilsit ligt aan de rivier de Memel, deze rivier vormt de grens met Litouwen. De Koningin Louisebrug verbindt Tilsit met Litouwen aan de overkant.

In de regio Gumbinnen is op het einde van de oorlog zwaar gevochten door de Russen bij de Operatie 'Goldap Gumbinnen' eind 1944. Door de sterke weerstand van de Wehrmacht leden de Russen daar grote verliezen. Bekend hiervan is het Nemmersdorf bloedbad.

Zijn woonadres in Tilsit is in de Lognitterstrasse. Het postkantoor staat vlakbij het spoorwegstation aan de Hoofdstraat nr. 81, thans Ulitsa Checkhova (Tsjechovstraat) nr. 5, waar hij zich dagelijks moet melden voor het werk van de posterijen, zoals sorteren en bezorgen. Allereerst moet hij zich aanmelden bij de Polizei te Tilsit om ingeschreven te worden als inwoner van Tilsit. Hiervoor meldt hij zich op zaterdag 1 mei bij de Polizeiliche Meldebehörde (register autoriteit). Maar zo snel mag hij nog niet aan het werk, eerst moet hij nog een verklaring ondertekenen dat hij zijn functie plichtsgetrouw en zonder ten eigen voordeel zal vervullen en de wet alsmede andere bepalingen van de nationalistische staat nauwgezet zal uitvoeren, is getekend 3 mei 1943. Hij krijgt nog een dag vrijaf, want pas op woensdag 5 mei krijgt hij het "Arbeitsbuch für Ausländer", pas dan kan hij aan het werk.

75 JAAR
VRJHEID

Sovjetsk (Tilsit) Kaliningrad (Rusl.) 1400 km.

Postkantoor aan de Tsechovstraat 5

Sowetsk (Kaliningrad)

[https://de.wikipedia.org/wiki/Datet:Flag_of_Sovetsk_\(Kaliningrad oblast\).png](https://de.wikipedia.org/wiki/Datet:Flag_of_Sovetsk_(Kaliningrad oblast).png)

Wapen van Sovjetsk (Tilsit)

Op zaterdag 5 juni krijgt hij een Spoorweg Ausweis, waarmee hij zich op het spoorweg-emplacement mag bevinden om de post op te halen van de trein. Ondertussen heeft hij kennis gemaakt met de volgende Nederlanders die ook daar te werk zijn gesteld: uit Zwolle Jo Koezen en Broekhart, uit Kerkrade van Halen en Defesche en met Kruit. Zij zijn de nieuwe collega's. Met de lange Jo Koezen, die al langer in Tilsit was, kon hij het beste vinden. Er zijn foto's waar achterop de volgende namen zijn geschreven, Bosman, van Halen, Kruit en Peelen zelf natuurlijk. Ook zijn er foto's bewaard gebleven van de rivier de Memel in de winter met sneeuw en ijsschotsen.

Op donderdag 7 oktober krijgt hij van de directeur het volgende handgeschreven bevel uitgereikt.

*"Postamt Tilsit. 7 oktober 1943
De heer Peelen,*

"Voor het geval dat vijandige vliegtuigen aan de frontlijn brand- of springbommen hebben afgeworpen, dient u zich onmiddellijk naar het postkantoor te begeven en desnoods alle belangrijke kasbescheiden, geldzendingen, waardepapieren en contant geld van uw kantoor naar postbussen te brengen, voor zover de obecten niet in beveiligde safes zijn ondergebracht.

Handtekening Loosfargel

Bij een vijandelijke luchtaanval mag je je niet zomaar op straat bevinden, je moet de schuilkelders in, behalve wanneer je bewijzen kunt dat je ontheffing hebt. Dus krijgt Peelen ook een 'Ausweis' van de Polizeidirektor, dat hij bij een vliegtuigalarm de straat mag betreden om naar zijn werk te gaan. Blijkbaar heeft de politie met papiergebrek te kampen, want de 'Ausweis' is op de achterzijde van een Postkarte (briefkaart) getypt.

Nu maar hopen, dat als het postkantoor bij een bombardement verwoest wordt, Peelen vrijgesteld van dienst wordt. Nee hoor, met Duitse 'gründlichkeit' is ook daar aan gedacht, want op 27 oktober krijgt hij van het Postamt – Reichspostdirection een 'Ausweis' waarbij hij zich als 'Gefolgschafts-mitglied' (collega) in geval van belangrijke oorlogshandelingen op het postkantoor of daar in de buurt moet blijven en mee moet helpen om er voor te zorgen dat de Duitse Rijkspost zo veel mogelijk haar taken kan blijven vervullen. Op de achterzijde daarvan staat een 'Dienstbefehl' dat hij bij een grote luchtaanval zich onverwijld zonder te letten op het diensturenrooster, zich moet melden bij het kantoor. Mocht dit verwoest zijn, dan moet hij te werk gaan bij een andere plaats van de Duitse Rijkspost of naar een verzamelplaats daarvan. Dit dienstbevel

moet ook opgevolgd worden zelfs als u zelf slachtoffer bent geworden of een van uw familieleden. Tjongejonge. Wellicht dat de Duitsers enigszins ongerust zijn geworden. Het Duitse leger is in februari 1943 bij Stalingrad verpletterend verslagen en is nu op de terugtocht. Uit voorzorg waarschijnlijk alvast dit dienstbevel.

Verlof en Ziek

Er gloort hoop dat zijn diensttijd bij de Duitse Post er op zit, voorlopig althans. Hij krijgt op 6 januari 1944 van het Arbeitsamt Tilsit een Ersatz-Urlaubsschein-Nr. 14 uitgereikt, vastgeplakt in de Arbeitskarte für Holländische Arbeitskräfte aus Holland. Deze Arbeitskarte is geldig van 7-01-44 tot 30-01-44. Er bestaan gedurende deze tijd voor hem geen bezwaren. Hij krijgt een treinkaartje voor de 3de klasse van Tilsit over Hannover, Lohne en Rheine genummerd 44784. Dat betekent weer gedurende de dagenlange reis zitten op houten banken. Hij moet zich bij zijn verlof thuis direct melden bij het betreffende arbeidsbureau en van deze melding een bewijs meenemen. Wanneer hij terugkeert moet hij zich weer melden bij het betreffende arbeidsbureau in Tilsit. Waarschijnlijk heeft Peelen geen zin om terug te gaan want hij meldt zich vlak voor het einde van zijn verlof, op 28 januari 1944 ziek bij Dr. Buurke, huisarts te Steenderen. Dokter Buurke meldt zijn ziekte aan bij de Krankenkasse in Den Haag, met het oogmerk dat Peelen dan in aanmerking komt voor ziektegeld. Echter, indien hij in staat is om te reizen, dan moet hij, ook gedurende zijn verlof, terugkeren naar zijn standplaats en daar terstond de Krankenkasse informeren. Of Peelen terug gaat naar Tilsit blijkt niet uit de bescheiden, eerder is het tegendeel het geval en blijft hij in Nederland. Wat zeker een rol heeft gespeeld, is dat hij op de bruiloft van mijn vader en moeder in 1939, een meisje heeft ontmoet, Marie Heveling, zus van mijn moeder, uit Etten bij Terborg, en dat ze trouwplannen hebben. Een oude wijsheid is: "Van bruiloft komt bruiloft".

Peelen, Bosman, Kruit.

Hij ontvangt op 7 februari van dat jaar een schrijven van de DEUTSCHE KRANKENKASSE FÜR DIE NIEDERLANDE uit Den Haag op het adres A54 te Steenderen. Daarin staat, dat het begin van de behandeling is gestart op 28-1-1944 en dat de ziektemelding op 31-1-1944 is ingegaan en dat is precies het einde van zijn verlof. Verder staat de brief vol met verplichtingen waaraan moet worden voldaan om in aanmerking te komen voor ziektegeld, maar bovenal, dat hij voor zijn eigen bestwil terug moet naar Tilsit om daarvoor in aanmerking te komen. "De betreffende Duitse Arbeitseinsatzbehörde zal er op toezien dat de verplichte terugkeer wordt uitgevoerd". Maar Peelen vindt zich niet in staat om te reizen, hij blijft liever bij zijn meisje en geeft op een handgeschreven briefje (achterop een bidprentje) aan, dat hij nog van tot 21 maart ziek is geweest.

Joseph Kotälla, zijn
eigenlijke naam was
Kotalla, zonder trema.

Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort

Blijkbaar wordt zijn ziekte door de Duitse autoriteiten betwijfeld, want hij wordt op 26 maart gevangengenomen en op 29 maart afgevoerd naar concentratiekamp Amersfoort, officieel Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort (PDA). In het kamp maakte hij kennis met kampbewaarder Joseph Kotälla, de Beul van Amersfoort.

Kotälla werd gekwalificeerd als een van de beruchtste kampbeulen van Amersfoort en had als bijnaam 'De Beul van Amersfoort'. Hij was opvliegend van aard, slikte pervitine, dronk liters jenever en had het voornamelijk voorzien op Joden en priesters. Kotälla stond onder anderen bekend om zijn wreedheid tijdens het dagelijks appèl, waarbij hij de gevangenen schopte en sloeg met een knuppel. Hiervan zijn vele getuigenverklaringen opgemaakt na de oorlog. In een geval liet hij bij wijze van strafexercitie gevangenen op hun rug liggen en liep dan met zijn laarzen stampend over de liggende mensen. In andere gevallen liet hij herdershonden los op de gevangenen. Hij had er schik in om de gevangenen slecht vijf minuten de tijd te gunnen om hun maaltijd te verorberen. Hij schopte ook tussen de benen van de gevangenen; in het kamp werd dit de 'Kotälla-trap' genoemd. Kotälla maakte diverse keren deel uit van een vuurpeloton. (Bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Kamp_Amersfoort)

Een gevangen knokploeglid verklaarde met eigen ogen gezien te hebben dat Kotälla zijn vrienden dood knuppelde. Ook Peelen kreeg een 'souvenir' van Kotälla. Die ranselde hem met zijn knuppel ongenadig af en sloeg zo hard tegen zijn oor, dat hij er behalve een hersenschudding ook een blijvende gehoorschade aan heeft overgehouden. Hij was blijvend doof aan een oor geworden.

Op transport naar Tilsit en ontsnapt

Na ruim drie weken wordt hij op transport gezet naar Rheine en van daaruit verder naar Tilsit. Vermagerd door het slechte eten in kamp Amersfoort valt de reis hem zwaar. Niet duidelijk is waar precies Peelen ontsnapt is. Onderweg of toch vanuit Tilsit zoals dat door de kinderen altijd herinnerd is. Ervan uitgaande dat de treinreis twee dagen duurde voordat hij in Tilsit aankwam en hij op 1 mei 1944 – info op het bidprentje – weer in Nederland was, dan deed hij 8 à 9 dagen over zijn vlucht van meer dan 1300 kilometer van Tilsit naar Denekamp in Nederland. Volgens een van zijn zonen kwam hij uitgeput aan in Denekamp, totaal vermagerd, hij woog nog slechts 42 kilogram en zijn voeten waren helemaal stuk gelopen.

Hoe hij van Tilsit naar Denekamp is gekomen, daar kunnen we slechts naar gissen. Het is een afstand van ca. 1300 kilometer, dus onmogelijk te voet af te leggen in die acht dagen of minder. Mogelijk heeft hij, met hulp van Jo Koezen, zich verstopt in de wagon met poststukken richting Nederland. Als hulpbesteller had hij toegang tot het spoorwegemplacement en toen de kans zich voor deed kan hij daar gebruik van gemaakt hebben. Het blijft gissen, misschien is hij op de terugweg in Rheine de wagon uitgekropen en heeft de resterende 55 kilometer van Rheine naar Denekamp te voet afgelegd. Misschien deed hij dat eerder bijvoorbeeld in Osnabrück en heeft 85 kilometer gelopen. We weten het niet. Hij moet weinig tot niets te eten of drinken hebben gehad gedurende de vlucht, want, totaal uitgeput, broodmager, slechts 42 kilogram, en met bebloede voeten komt hij op 1 mei in Denekamp aan en treft gelukkig een veilig onderdak. Binnen zijn familie is bekend dat zijn zus Door (Dötte) op de fiets naar Denekamp is gekomen om andere kleren te brengen en hem achterop de fiets meegenomen heeft naar Steenderen.

Slechts een paar dagen is hem vergund om enigszins op krachten te komen en hij vlucht door naar Brabant, met hoogst waarschijnlijk hulp van de ondergrondse. Waarom Brabant? Zijn broer Chris achterna, die al bijtijds richting Brabant is vertrokken, om zich te onttrekken aan de Arbeitseinsatz. Op 3 mei 1944 is hij al in Klundert waar hij een nieuwe identiteit ontvangt, een ontvangstbewijs voor een persoonsbewijs dat uitgegeven is ten name van Van de Wiel, Gerhardus, Johannes Joseph, geboren 10 februari 1915 te Boekel. G.J.J. Peelen, heet voortaan G.J.J. van de Wiel, is niet in Steenderen geboren maar in Boekel. Sinds 10 mei duikt hij onder in Eersel in het buurtschap Schadewijk op nummer B27, bij de familie Bartholomeus waarmee na de oorlog nog vaak contact is geweest.

Bevrijding

Op 17 september 1944 start de Operatie Market Garden met luchtlandingen bij Eindhoven, Son en Breugel, Veghel, Nijmegen en Arnhem, met als doel zo snel mogelijk de strategische bruggen in handen te krijgen. De grondtroepen gelegen in België vlak voor de Nederlandse grens rukken 's middags op. Doordat op de smalle wegen de door Duitse tegenstand kapotgeschoten voertuigen de weg blokkeren, lopen de grondtroepen vertraging op en zijn de geallieerden 's avonds niet verder gekomen dan Valkenswaard, ten oosten van Eersel/Schadewijk waar Peelen ondergedoken zit. Op 18 september gaat de opmars verder en wordt ook Eersel bevrijd. Volgens de negentigjarige Harrie Versmissen, woonachtig op nr. 26 in Schadewijk, die de bevrijding heeft meegemaakt, is er bij hen in het buurtschap geen schot gelost en waren ze van de ene op de andere dag bevrijd. Versmissen kan zich Peelen niet herinneren, zegt hij, want het stikte hier van de onderduikers volgens hem. Eindelijk kan Peelen weer vrij rondlopen zonder angst om opgepakt te worden. Maar naar huis kan hij niet want we weten dat de bevrijding van Nederland nog lang op zich liet wachten. Hij blijft in Brabant.

Op foto's uit die tijd van oktober 1944 meldt hij dat er veel gebeurd is bij J. de Waal in Eersel. In de wijk Schadewijk heeft volgens de oude Versmissen geen J. de Waal gewoond. Wel is de Waal een bekende familienaam in Eersel en omgeving.

Omdat alles op de bon is, wil hij op zijn logeeradres ook een bijdrage leveren en vraagt op 15 januari 1945 bij het Bureau Landelijk Herstel – Rayonleider P.J. van Woerkom – een stamkaart aan. Op 17 januari vraagt hij bij hetzelfde bureau een verklaring voor bonkaarten voor de tweede periode aan.

Om toch weer aan de slag te kunnen gaan vraagt hij op 26 februari aan Rayonleider van Woerkom om een aanbevelingsbrief voor de directeur van het postkantoor te Eindhoven om daar aan de slag te kunnen. Of dat gelukt is, is niet bekend, maar waarschijnlijk wel. Er was door de oorlog groot gebrek aan bekwame personeel nu zoveel mensen op drift waren geraakt en een ervaren postbesteller zal zeer welkom geweest zijn. Eindelijk op 5 mei is Nederland bevrijd en op 7 mei 1945 is Peelen weer in Gelderland en waarschijnlijk regelrecht naar zijn aanstaande Marie in Etten.

Vergelding

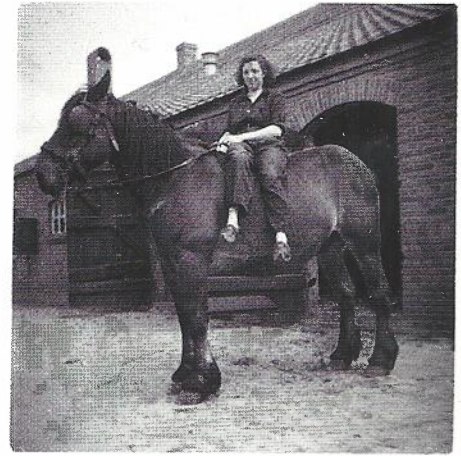
Maar het muisje heeft nog een staartje. Na de oorlog was het natuurlijk 'bijltjesdag'. Dat gold ook voor de kampbeulen. Aanvankelijk kregen 18 Duitsers de doodstraf die bij negen om werd gezet in levenslang. Ook Kotälla was aanvankelijk ter dood veroordeeld, maar dit werd later wegens

verminderde toerekeningsvatbaarheid omgezet in levenslang. Nederland was een van de weinige landen die nog Duitse oorlogsmisdadigers in gevangenschap had. In 1960 kregen er drie gratie en later nog twee. Over de overige vier werd geen gratiebesluit genomen, zij werden bekend als de Vier van Breda, Ferdinand aus der Fünten, Franz Fischer, Willy Lages en Joseph Kotälla (steeds fout gespeld, zijn werkelijke naam was Kotalla maar in Nederland meer bekend als Kotälla,

met een trema op de a). Kotälla heeft vanwege deze fout nog vergeefs geprobeerd om het proces ongeldig te laten verklaren, omdat hij niet de persoon was in de tenlastelegging, dit is niet ontvankelijk verklaard. Toen er binnen de regering plannen ontstonden om de vier gratie te verlenen kwamen veel oudverzetstrijders in opstand en ook veel oudgevangenen. Met name Kotälla moest het ontgelden. Dagelijks kreeg de Volkskrant ingezonden stukken, waarvan een met de tekst: Als die overheid die vier oorlogsmisdadigers zou loslaten, zoek ik mijn oude kameraden van de knokploeg op. Dan gaan we weer net doen als we in het verzet hebben gedaan. Ik heb met eigen ogen gezien, hoe Kotälla mijn vrienden doodschopte. Was getekend: Wouter van den Berg.

Ook Peelen liet zich niet onbetuigd, hij schreef ook naar de Volkskrant de volgende tekst: Hadden ze die rasbeulen meteen maar de doodstraf gegeven, zoals Mussert. Dan zouden we niet steeds meer aan hen herinnerd worden. Was getekend: G.J.J. Peelen.

Willy Lages werd in 1966 vrijgelaten omdat hij ernstig ziek was, hij overleed in 1971. Kotälla overleed in gevangenschap in 1979. De twee overgebleven gevangenen werden in 1989 vrijgelaten. Gedetineerde Aus der Fünten vroeg of hij wat langer mocht blijven om zijn post af te handelen (het plakken van twee postzegels) Fischer stamelde: "En mijn werk dan?" De twee stierven in Duitsland in april en september van datzelfde jaar. (Bron: De Volkskrant/ophef over de drie van Breda).

1-10-'44
Te Eersel Onderduiken
Thans bezet door de
Engelachen
Schadewijk 27 Eersel

Schadewijk B27

Noot van de samensteller

Veel is onduidelijk. Over hoe lang zo'n treinreis duurde, aangenomen is 2 à 3 dagen. Mijn oom liet weinig los over zijn oorlogsverleden, zoals zoveel slachtoffers van het nazi-regime. Er moest gewerkt worden en Nederland opgebouwd. Gad Peelen trouwde op 15 mei 1946 met zijn grote liefde Marie Heveling, op dezelfde dag als zijn broer Harm Peelen met Gusta. Het jonge paar trok in bij de familie Roording aan de Toldijkseweg, in afwachting van de definitieve woning, Molenkolkweg A93, die in 1948 nieuw werd

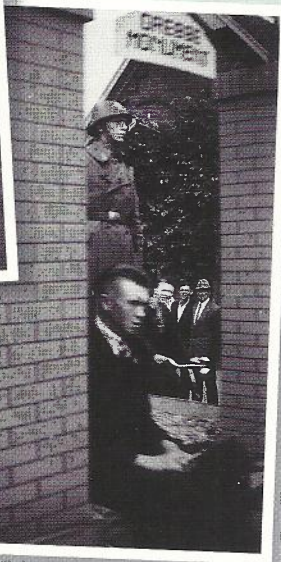
begin verlof 7 jan 1944.
einde " 31 " " "
sittin verlof 4021, etlaast. 4 "
gevangen genomen 26 " " "
naar Amersfoort 29 " " "
ontslagen " 20 April " "
naar Rheine. 20 " " "
naar Stoll 1 Oct " "
naar Brabant. 10 " " "
naar Geld 7 " 458.

opgeleverd. Een verklaring van het vreemde adres op de envelop "Molenweg A93" zou kunnen zijn, dat het verliefde koppel al vroeg trouwplannen had en reeds een toewijzing had voor een nog te bouwen woning aan de Molenkolkweg op nr. A93 maar dat de oorlog de bouwplannen in de war heeft gestuurd en dat met Molenweg de Molenkolkweg werd bedoeld. Als ik hier zekerheid over had willen krijgen, dan had ik het gemeentearchief van Steenderen (opgeslagen in Het Brewinc in Doetinchem) moeten napluizen en dat leek mij voor dit verhaal niet zo relevant. Ik heb het vermoeden dat Peelen veel later de informatie en data achterop het bidprentje heeft geschreven om toch wat vast te leggen. Sommige data zijn te verifiëren met andere documenten, andere weer niet. Ik heb mijn twijfels over de datum "1 mei 1944" – in Holland (Denekamp), deze zit zeer dicht op de datum op het document van 3 mei 1944 te Klundert. Niets is onmogelijk, maar om als vluchteling zo snel van het oosten van Nederland naar de grens met België te komen, met al die controles van de Duitsers op vele plaatsen, zeker op stations en knooppunten in een gespannen oorlogssituatie, lijkt niet erg geloofwaardig. Maar afgaande op de gegeven data is het verhaal zo veel mogelijk gereconstrueerd. Na de oorlog is er regelmatig contact geweest tussen Jo Koezen en Gad Peelen en hebben ook de kinderen van beide, soms nog contact. ■

Verantwoording gebruikte documenten

- 1-9-'53 Envelop met datumstempel I.IX.22 1953 (?), adres Molenweg A93 (?)
- Oproep voor te werkstelling naar Gumbinnen
- 20-04-1944. Paspoort van Peelen, Gerhardus, Johannes, Joseph, geboren 10-2-1915 te Steenderen
- Tilsit Sovjetsk, internet
- 01-05-1943. Anmeldung Polizei Tilsit,
- 03-05-1943. Plichtsverklaring Postambt,
- Postkantoor Sovjetsk, internet
- 03-11-1943. Arbeitsbuch für Ausländer nr. A11/002514, 5-5-1943, controlestempel
- 05-06-1943. Eisenbahn Ausweis nr. 213
- ...-1944 Foto's van verblijf in Tilsit met Bosman, van Halen en Kruit.
- 07-10-1943. Ausweis m.b.t. luchtalarm,
- 07-10-1943. Dienstbevel, handgeschreven
- 27-11-1943. Ausweis en Dienstbevel van Duitse Reichspost,
- ...-1944. Foto's rivier de Memel,
- 06-01-1944. Arbeitskarte met Ersatz Urlaubschein Nr. 14,
- 07-01-1944. Bidprentje: Begin verlof, info van Peelen
- 07-01-1944. Fahrkarte 44784, 3de Klasse,
- 28-01-1944. Ziekmelding dr. Buurke,
- 07-02-1944. Brief Deutsche Krankenkasse Den Haag, naar adres, Steenderen A54
- 06 / 21-03-1944. Bidprentje melding ziekteverlof, info van Peelen
- 26-03-1944. Bidprentje, gevangen genomen, info van Peelen.
- 29-03-1944. Bidprentje, naar Amersfoort, info van Peelen
- Info kamp Amersfoort, internet
- 20-04-1944. Bidprentje, ontslagen, info van Peelen
- Informatie Kotälla, internet
- 20-04-1944 Treinkaartje naar Rheine,
- 01-05-1944 Bidprentje, in Holland, info van Peelen
- 03-05-1944 Ontvangstbewijs persoonsbewijs te Klundert voor G.J.J.van de Wiel
- 10-05-1944 Bidprentje, in Brabant, info van Peelen
- 17-09-1944 Start Operatie Market Garden
- 18-09-1944 Eersel / Schadewijk bevrijd, info Harrie Versmissen nr. 26 Schadewijk.
- 15-01-1945 Brief Bureau Landelijk Herstel Eersel, woonadres Eersel Schadewijk B27
- 19-01-1945 Brief Bureau Landelijk Herstel Eersel, verklaring voor bonkaart
- 26-02-1945 Brief Bureau Landelijk Herstel N.O.B. aanbeveling voor Post Eindhoven
- 07-05-1945 Bidprentje, naar Gelderland, info Peelen
- Informatie over de Vier van Breda, internet De Volkskrant
- 1960-1965 Krantenknipsel De Volkskrant
- ??-??-?? 2 foto's met onbekende man, met informatie achterop, ter nagedachtenis aan kamp Amersfoort.

De bevrijding van de gemeente Steenderen

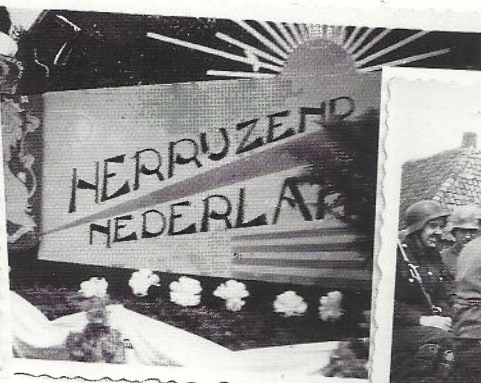

STEENDEREN
STEENDEREN VIERDE FEEST
 Ook Steenderen heeft zich niet onbetuigd gelaten bij het uiten van de feestvreugde na de bevrijding. Bijna iedereen avond was er een optocht van een buurtchap der gemeente, waarvan Toldijk wel de mooiste en grootste vormde. Ruiters, versierde wagens, pages met vlaggen rood-wit en blauw en oranje en een vendelzwaaijer vormden tezamen met een groot aantal kinderen een stoet, die er zijn mocht. Getrokken werd van Toldijk naar Steenderen, waar bij den Wilhelmaboorn het vaandel gezwaaid werd onder het zingen van het Volkslied. Van Steenderen ging het terug naar Toldijk tot „het Venne”, dan naar Bekelt en naar de Lamstraat naar den Bremer, waar tot besluit nogmaals het Volkslied gezongen en het vaandel gezwaaid werd. Hopenlijk krijgen we in Steenderen nog een feestdag, waaraan de geheele gemeente zal meewerken.

De Oost-Gelderlander 18-05-1945

75 JAAR
VRJHEID

Miep Teunissen-Schooltink, geboren 1930

“We woonden in de oorlog aan het Smidsdiekske. Onder de voormalige slagerij van buurman A.J. Schooltink, (nu Beukenlaan 8) zat een grote gewelfde kelder. Daar hebben veel mensen in gezeten tijdens de bevrijding. Ook Jan Busink was daar bij. Ook als er Engelse bommenwerpers overkwamen om in Duitsland te bombarderen zaten we daar wel eens in. Daar kwam er wel eens een van naar beneden. Toen ons huis in 1947 afbrandde, is de slagerij van de buurman verbouwd tot woonhuis, en zijn wij daar gaan wonen”. ■

Foto's: collectie Eliesen.
 De foto's zijn gemaakt door Teun Eliesen.

De oorlog

*Gedeelte uit een interview in 2016 met Albert Snelder,
geboren 20 augustus 1920.*

Door Bertus Rietberg

Woonhuis van (oom) Johan Snelder, met daarnaast de werkplaats en – net zichtbaar – de zagerij met een stapel bomen. Foto van voor de oorlog.

75 JAAR
VRJHEID

Albert: "Op het eind van de oorlog werd er wel veel geschoten op de ZE-weg. Zo is de tram een keer beschoten. Net voorbij café Harkendaal kwam de tram tot stilstand. De machinist was dood.

Op 4 oktober 1944 was er weer een beschieting. Ik geloof dat het op een woensdag was. Engelse vliegtuigen beschoten twee Duitse legerwagens met munitie op de ZE-weg. Eén van de wagens kwam hier voor het huis tot stilstand.

Mijn oom en mijn zus zaten in de bietenkelder op de deel (die had een betonnen deksel). Toen het ergste voorbij was, ging oom Johan kijken, door het raam van de voorkamer, en hij zei dat het wel mee viel. Een beetje vlammen bij één van de vrachtwagens. Maar hij was nog maar net terug in de kelder of de munitie begon te ontploffen. Een stuk of vier enorme explosies sloegen de hele voorgevel en de zijgevel van het huis en de werkplaats eruit. Allemaal munitie. De werkplaats stond iets dichterbij de weg dan het huis (zie foto). Zelfs de kachel in de woonkamer was vernield en de deur van de brandkast was ontzet zodat ze hem niet meer open konden krijgen. Ook de voorgevel van de zaagloods (die was helemaal van hout) was weggeblazen. Eén van de Duitse chauffeurs lag dood op de 'houtwal' naast de zagerij. Hij was nog wel uit de auto gekomen, maar had het niet overleefd. Gelukkig waren hier geen burgerslachtoffers".

"Ik was er zelf niet bij. Ik was thuis bij vader op het land aan het werk in de Lamstraat. We waren bieten aan het rooien geloof ik. Het was in oktober. We hadden natuurlijk wel gezien dat er iets was gebeurd en ik zei tegen vader: "Da's vast bie oom Johan". We zijn er toen snel naar toe gegaan en ja hoor. Oom Johan en mijn

zuster (die daar werkte) waren inmiddels via het kelderraam uit de kelder gekropen en liepen hier om het huis. Het voorhuis lag helemaal in puin en ook het achterhuis, met hooi en stro, is helemaal uitgebrand. Het vee liep volgens mij nog in de wei. Links naast het huis was een appelbongerd en bijna alle appels lagen onder de boom. Hahaha, dat weet ik nog.

Een week later (donderdag 12 oktober 1944, BR) is hetzelfde gebeurd bij Klein Sessink en Offenbergh in Toldijk. Ook die beide boerderijen zijn toen afgebrand. Later op de dag zijn daar twee Toldijkse jongens verongelukt door ontplofende granaten."

*Links naast het huis
was een appelbongerd,
en bijna alle appels
lagen onder de boom.*

"We hebben toen een noodwoning voor oom Johan gebouwd. Naast het huis stond de werkplaats en daarnaast stond de zagerij. Achter aan de werkplaats hebben we toen de noodwoning gebouwd. Daar hebben oom Johan en mijn zuster toen nog vijf jaar gewoond. Hier was het allemaal puin. Heel wat stenen van het oude huis hebben we afgebikt.

Na de oorlog heeft mijn vader zich teruggetrokken uit het bedrijf. Toen wij in 1949 wilden gaan trouwen was het wel duidelijk dat de dochters van oom Johan niet voor een opvolger zouden zorgen. Ik werkte al sinds 1938 in het bedrijf en ik ben toen voor mijn vader in de plaats in het bedrijf gekomen". ■

Steenderen in 1958

Dit artikel verscheen op 22 november 1958 in dagblad Trouw beschreven door Burgermeester J.J.A. Kruijff. Richard Pape maakte er een noodlanding, Landbouw en veeteelt blijven (gelukkig) domineren en Protestanten komen „Spaans” samen in Bronkhorst.

Door een verslaggever van dagblad Trouw

Burg. J.J.A. Kruijff

Wilt ge de begrippen rust, stilte, intimiteit en charme in één woord noemen, zeg dan: Steenderen. Langs de slootjes, die de weiden doorkruisen, staan, door de coiffeur van de lente van een nieuwe pruik voorzien, de wilgen. In het dorp doen de vrouwen, karrebies aan de arm, hun boodschappen. De melkrijder maakt zijn dagelijkse ronde. De bussen op de wagen vangen het voorjaarslicht. Door de kleine glas-in-lood-ruitjes van de burgemeesterskamer slaan wij het leven in Steenderen gade. Het onverschaalde leven. Burgemeester J.J. A. Kruijff heeft gelijk. Zijn gemeente leent zich niet bij uitstek voor industrialisatie. Men bewijst er ons volk geen dienst mee van ons land één fabriek te maken. „Landbouw en veeteelt blijven hier domineren”, zegt hij.

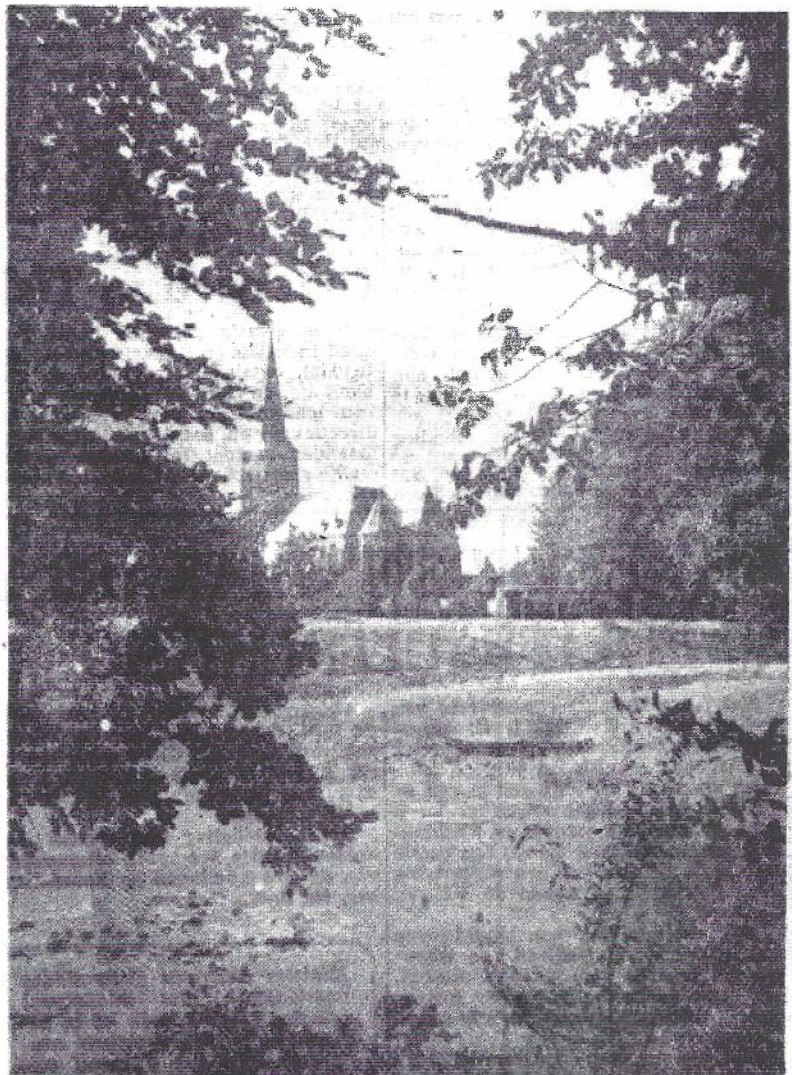
Engelse piloten geholpen

Steenderen is met dit alles zeker geen ander woord voor gezapigheid. Daarvan legt het monument in de schaduw van het gemeentehuis getuigenis af. Het eert de ingezetenen, die in de jaren '40-45 Engelse piloten hebben verborgen, onder wie de bekende Richard Pape, en die dit met de dood moesten bekopen. Zij wisten, waar zij in die tijd hadden te staan. En zij weten ook, wat er in 1958 van hen wordt gevraagd.

Al bleven landbouw en veeteelt primair, helemaal zonder industrie gaat het niet. In de buurtschap Olburgen aan de IJssel staat een steenfabriek. En op de weg naar Baak bevinden zich een timmerfabriek en een houtzagerij. Ook is er een melk- en kaasfabriek, maar dat is vanzelfsprekend voor een agrarische gemeente. Daar landbouw en veeteelt en bestaande industrie de beroepsbevolking van Steenderen niet helemaal opvangen, wil het gemeentebestuur meer werkgelegenheid scheppen. In het uitbreidingsplan is ook een industrie-terreintje opgenomen, maar bescheiden en op een daarvoor geschikte plaats, zodat het karakter van de gemeente niet wordt aangetast.

Verlanglijst: Nog geen honderd woningen verzezen er na de oorlog in Steenderen. Alles inbegrepen, ook de huizen die in de particuliere sector werden gebouwd. „U begrijpt dus, wat bovenaan de verlanglijst staat: woningen!” zegt burgemeester Kruijff.

75 JAAR
VR/JHEID

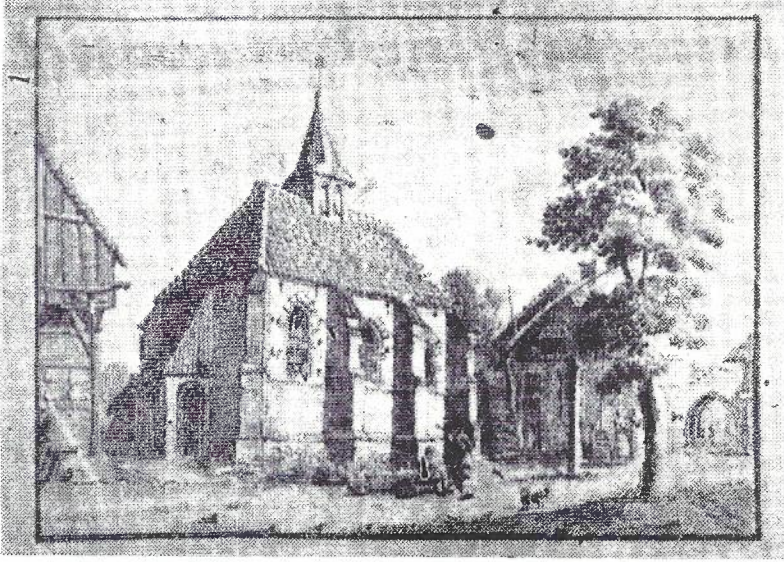
Een idyllisch plekje in de gemeente Steenderen: gezicht op de kerk van Baak.

DONDERDAG 22 MEI 1958

Redactie en administratie:
Afdeling H.M. v.d. Veen, tel. 2330-2332 (30 lijnen)
Afdeling H.M. v.d. Veen, tel. 2330-2332 (30 lijnen)
Afdeling H.M. v.d. Veen, tel. 2330-2332 (30 lijnen)
Afdeling H.M. v.d. Veen, tel. 2330-2332 (30 lijnen)
Afdeling H.M. v.d. Veen, tel. 2330-2332 (30 lijnen)
Afdeling H.M. v.d. Veen, tel. 2330-2332 (30 lijnen)
Afdeling H.M. v.d. Veen, tel. 2330-2332 (30 lijnen)
Afdeling H.M. v.d. Veen, tel. 2330-2332 (30 lijnen)
Afdeling H.M. v.d. Veen, tel. 2330-2332 (30 lijnen)
Afdeling H.M. v.d. Veen, tel. 2330-2332 (30 lijnen)

REDACTIE: H. DE RUIJG

Trouw

Zo zag de kapel van Bronkhorst, waar de hervormden 's zondags samenkomen, er in 1743 uit. Zo ongeveer zal zij er na restauratie weer uitzien.

*Wie door zijn met keien
geplaveide straatjes
dwaalt, denkt aan de
strijd, die eens werd
gevoerd tusen de Van
Heeckerens en de
Bronkhorsten.*

Maar daarnaast blijft er nog wel het een en ander te wensen over: De verbreding van de Zutphen-Emmerikseweg en aanleg van een fietspad (er gebeuren op deze weg veel ongelukken), de aanleg van een sportveld, de bouw van een gymnastieklokaal en van kleuterscholen, het opknappen van de molen en de restauratie van de kapel in het stadje Bronkhorst, dat tot de gemeente Steenderen behoort. Een bekoorlijk stadje. Wie door zijn met keien geplaveide straatjes dwaalt, denkt aan de strijd, die eens werd gevoerd tusen de Van Heeckerens en de Bronkhorsten. Op de heuvel, waar destijds het vermaarde kasteel der Bronkhorsten stond, dicht bij de IJssel, tiert nu welig het onkruid. Maar erger is de kapel er aan toe, die bij het kasteel heeft behoord. Hierin komen 's zondags een vijftig leden der N.H. gemeente samen. Bijna op Spaanse wijze. Onwaardig. De eerste indruk, die wij kregen, toen wij het vervallen bouwsel betraden, was die van het soort lokaliteitjes, waarin de protestanten in Spanje plegen samen te komen. Het is de dienst van God onwaardig dat men in zo'n haveloze omgeving het Evangelie moet beluisteren. Men ziet dat zelf zeer wel in. Ook het gemeentebestuur, en het doet dan ook alles, zo vertelt ons de burgemeester, om tot restauratie van de uit ongeveer 1350 daterende kapel te komen. De kerkvoogdij heeft een bedrag toegezegd en ook de gemeente zal niet achterblijven.

Het rijk heeft eveneens steun beloofd en gehoopt wordt dat de provincie zich daaraan zal conformeren. Tenslotte zijn er nog Monumentenzorg en de Stichting Edwina van Heek, die een bedrag beschikbaar willen stellen. Het is de bedoeling de kapel zodanig te restaureren, dat zij er weer ongeveer zal uitzien als in 1743. Men beschikt over een tekening, die in dat jaar werd gemaakt. „Ik hoop dat we nog dit jaar kunnen beginnen”, aldus de heer Kruijff. De Grote Kerk in Steenderen zelf is ook hard aan restauratie toe, maar dat ligt nog ver in het verschiet.

Postkantoor

„Binnenkort gaat de gemeente zelf een postkantoor bouwen”, zo vertelt ons de burgemeester nog. „We verhuren dat dan aan de P.T.T.” Men ziet, hoe lieflijk een gemeente als Steenderen ook is, het leven rolt er niet als dat eens gerustten landmans heen.

Het gemeentebestuur, dat het beste voor de 4300 inwoners wil zoeken, moet bij de tijd zijn. Al duikt men op gezette tijden graag in de historie, bijvoorbeeld in september, wanneer het Schuttersgilde van Bronkhorst het vogelschieten organiseert, een eeuwenoud gebruik, waarbij de winnaar als koning wordt uitgeroepen en zijn vrouw of meisje als koningin. Maar dat is slechts één dag. De andere 364 dagen van het jaar leeft men in Steenderen, in Bronkhorst en in de buurtschappen volop in het heden. Dat betekent voor dit gelukkige plekje in de Gelderse Achterhoek altijd nog dat men er leeft en niet geleefd wordt. ■

Gerda Luesink-Stoltenborg

Gedeelte uit een gesprek met Gerda Luesink-Stoltenborg op 4 dec. 2015 bij haar thuis aan de Muizengatweg 7 in Toldijk. Ook in latere gesprekken heeft ze veel verteld. Gerda Luesink-Stoltenborg is geboren op 16 maart 1927 en overleden op 9 april 2020.

Door Bertus Rietberg

Omdat haar vader en haar moeder allebei de achternaam Stoltenborg hadden (neef en nicht) was ze erg geïnteresseerd in de familienaam Stoltenborg. In de gesprekken vertelde zij over haar ouders, over het wel en wee van de andere bewoners van het Muizengat, over haar lagerschooltijd, over de kerkgang en over de vroegere winkels in Toldijk. Ze wist erg veel van ooms en tantes en van verre familie. Gerda vertelde in de gesprekken ook over de oorlog.

In de oorlog

Gerda: *"Ik was 13 toen de oorlog uitbrak. Ik weet nog dat Hanskamp (nr. 27) en Arendsen (nr. 23), twee boerderijen aan de Hoogstraat, in dezelfde nacht zijn afgebrand. Of er bommen vielen omdat er een luchtgevecht was of dat ze op die zoeklichten mikten, dat weet ik niet.*

Er waren regelmatig luchtgevechten. Hier bij Demmink van 'de Balen' is ook een vliegtuig neergestort in een luchtgevecht. We stonden achter het huis en we konden zien dat er van weerskanten geschoten werd. Een Engels vliegtuig is toen neergekomen bij 'de Balen' dicht bij het Wapen van Heeckeren. Demmink woonde daar toen, later is daar Wim van Til bij ingetrouwd.

Toen op 10 mei de oorlog begon, was er ook onder de Tolbrug springstof geplaatst. Daar stonden ook altijd Nederlandse soldaten bij als bewaking. Die bewakers hadden tegen Bernard Kets gezegd (die woonde vijftig meter van de brug vandaan) dat ze deuren en ramen open moesten zetten, omdat de brug misschien zou worden opgeblazen om de Duitsers tegen te houden. Dat zou 's morgens al bijtijds gebeuren. Toen er na een tijdje nog niks gebeurd was hebben ze deuren en ramen weer dichtgedaan en zijn ze gaan melken. Dat moest ook gebeuren. Ze hadden de grond aan deze kant van de ZE-weg liggen vanaf de Grote Beek tot aan Middelbeek (toen Johan Kets). Ze zaten altijd te melken aan de hoek van de Muizengatweg en de ZE-weg, dat kan ik me nog herinneren. Tegen een uur of zeven ging de Tolbrug toch de lucht in. Of er sabotage in het spel geweest is, men zei van wel, in elk geval is die brug toen tóch gegaan. Even later kwamen de Duitse stoottroepen bij de brug, en schelden en tieren en tekeergaan(angoaan)! Arnold Berendsen (buurjongen) die was knecht bij 'Mulderslag', aan de Hummelose kant van de Beek, en die ging natuurlijk kijken wat er gebeurd was. Nou, hij heeft de fiets op de nek genomen en

VOLG- NUM- MER.	GESLACHTSNAAM. (Geslachtsnaam der vrouw.)	VOORNAMEN. (Péneti geslachtsnaam.)	GEBORTE.	BURGERLIJKE STAAT	KIEK- GE- NOOT- SCHAAP	NATIO- NALI- TEIT	AMT, BEROEP OF BEDRIJF.	WOONPLAATS DOOR AANDELIJG- HEID VAN WIK, DORP, GEBORTE OF BOUWSTADT, STRAAT EN SUMMER VAN HET HUIS. (Art. 24, 26, 104, sub 1.)	INSCHRIJVING IN HET BEVOLKINGSREGISTER.			AFSCH- RIJVING (UIT HET BEVOLK- REGISTER)				
									DAG- TEKENING EN JAAR DER GEBORTE.	PLAATS ¹⁾ VAN GEBORTE.	DAG- TEKENING EN JAAR VAN IN- SCHRIJVING.		PLAATS ²⁾ VAN WAAR DE PERSOON IS GEROMMEN.	DAG- TEKENING EN JAAR VAN AF- SCHRIJVING.		
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.
1.	Stoltenborg	Corris Jan	1870	Nederl.												
2.	Stoltenborg	Wilhelm Hendrik	1871	Nederl.												
3.	Stoltenborg	Gerharda Johanna	1872	Nederl.												

Haar vader G.J. Stoltenborg kocht op een grote veiling van het landgoed Enghuizen Keppel in mei 1924 een perceel weiland, bouwland, moeras en hakhout achteraan de Muizengatweg voor f 5700,- bouwde daar een boerderij en na de bruiloft op 20 mei 1925 vestigden ze zich op 4 juni 1925 in Toldijk op het nieuwe adres C 31a. (In 1930 werd dat C 35)

is schuin de wei door weer naar huis gelopen. Hij durfde niet over de weg terug te gaan. Die kerels waren zo tekeer gegaan dat de brug opgeblazen was dat hij niet over de weg terug durfde. 'Domme Hollanders', 'Kaaskoppen' en dergelijke hadden ze geroepen.

Toen zijn ze allemaal hier over het Muizengat gegaan. De brug hier in het Lendebosch was niet opgeblazen. Daar zat ook geen springstof onder en werd ook niet bewaakt. Daar konden ze dus over de Grote Beek. Alle militairen en materieel dat voor Zutphen bestemd was kwam hier door de laan. Dichte auto's met gesneuvelden kwamen ook hier door.

Het waren toen allemaal nog zandwegen en slechte wegen! Ook het stuk Lendebosch dat nu verhard is, was toen nog zandweg."

Bommen op het Muizengat

Gerda: "Ik weet ook nog, ik was denk ik een jaar

of 14-15, ik was al van school af, we hadden in Toldijk een naaischool. Dat was in de oorlog. Er was toen 's morgens een luchtgevecht en Dies Bosveld, één van de meisjes van de naaischool, die woonde bij de Tolbrug en die was tussen de middag even naar huis geweest. Ze zei: "Er zijn bommen gevallen bij jullie op het Muizengat!" Dus ik wilde naar huis. Maar toen kwam meester Smeenk naar me toe, Smeenk was geloof ik bij één of andere burgerwacht of zo, en die zei: "Jij blijft hier". Hij wilde niet dat ik naar huis ging. "Ik ga wel", zei hij. Je kon natuurlijk niet weten wat je er zou aantreffen. Toen is hij gegaan. Gelukkig was er niks ernstigs gebeurd. Ja, er waren een paar brandbommen en brisantbommen gevallen op het land en in de (Hummelse) Allee. Op de spoorbaan, op de tramrails, daar waren wel bommen gevallen. De rails stonden schuin de lucht in!

In die brand- en brisantbommen zat fosfor. Dat was gevaarlijk spul (vies gerei).

In die brand- en brisantbommen zat fosfor. Dat was gevaarlijk spul (vies gerei). Een week of drie later, buurman Jan Beijer was ook hier, liepen we er op een zondagmiddag naar toe, het spul was daar net zo blijven liggen. Vader hield er een lucifer aan en het spul begon zo weer te branden! En het had er al veel op geregend! Ik weet niet meer wat de kleur was, maar ik weet wel dat het zo weer begon te branden." ■

De opgeblazen Tolbrug in mei 1940 met de alternatieve route over het Muizengat.

Bevrijding Steenderen en verhaal familie Sonneveld

Korte samenvatting hoe bevrijding van de voormalige gemeente Steenderen verliep en oorlogsherinneringen van de heer Jan Sonneveld, april 1945, toen 10 jaar oud.

Door Jan Sonneveld en Dikkie Garritsen

Op 1 april komen de Queen's Own Rifles bij 's Heerenberg op Nederlands grondgebied, samen met het 'Regiment de la Chaudière'.

Bij Laag-Keppel kon men op de ochtend van 3 april, zonder enige weerstand de Oude IJssel oversteken.

De omliggende dorpen van Olburgen, Rha en de Luur, zoals Baak, Toldijk, Steenderen, en Bronkhorst waren bevrijd op 3 april. Toch was het lang niet altijd veilig. Vanaf bezet gebied aan de andere kant van de IJssel werden door de Duitsers nog granaten afgevuurd.

Zo ook op Baak, waarbij op 4 april zes kinderen en drie volwassenen om het leven kwamen. Drie van deze kinderen kwamen uit één gezin. Men stond te kijken naar de Canadezen die vanaf Toldijk met groot materieel kwamen en richting Zutphen trokken, toen de fatale inslag kwam. In Baak ging de doortocht naar Zutphen via Wichmond en niet rechtstreeks over de Zutphen-Emmerikse weg. De Baakse bevolking is vooral na de bevrijding erg getroffen, er zijn na de oorlog in totaal dertien slachtoffers te betreuen. Ook door ongevallen met gevonden granaten.

De Canadezen kwamen naar Baak, via Hengelo door de Beukenlaan. Bij deze bevrijdingsactie is het huis van Stapelbroek (achter Herfkens) in brand gestoken. Hier zaten nog enkele Duitsers die zich na enig heen en weer geschiet overgaven.

Om de Duitsers te verdrijven staken de Canadezen de huizen met vlammenwerpers in brand.

Op 2 april kwam een Canadese verzetswagen vanaf Hengelo in de Hardsteestraat en "verjoeg" de Duitsers uit een woning van de familie Gosselink. Ook dit huis brandde af. Volgens overlevering waren de Duitsers inmiddels al weg. In het dorp Steenderen en in Bronkhorst was weinig verzet van de Duitsers. Op 3 april werd in Steenderen een wacht bij de Bedelbrug neerge-

schoten, waarna de Duitsers die bij de boerderij De Vree zaten zich na enig verzet overgaven. Deze Canadese eenheid trok niet door richting Olburgen.

In Steenderen werd na de bevrijding een platte wagen met de Joodse familie Aussen het dorp binnen gereden. Zij waren ondergedoken en hadden de oorlog overleefd.

Een Canadese colonne ging via de Lamstraat, richting de Luur, naar boerderij De Grote Wei, waar een commandopost werd ingericht. Dit was het tweede bataljon van de Queen's Own Rifles of Canada. Zij hadden de opdracht deze kant van de IJssel te zuiveren van de Duitsers. Lang daarvoor was er door Duitsers, op Rha, de Luur, de Emmer en Olburgen veel bedrijvigheid. Men had door dwangarbeiders loopgraven laten graven en er was prikkeldraadversperring aangebracht. Ook waren er landmijnen aangevoerd en bij Lebbink in Olburgen in de kolk opgeslagen, later werden deze uitgelegd.

75 JAAR
VR/JHEID

In Steenderen ging na de bevrijding een platte wagen met de Joodse familie Aussen het dorp rond.

De familie Sonneveld

De familie Sonneveld woonde tijdens de oorlog 'op de Zoethorst' aan de dijk, (achter de huidige zuiveringsinstallatie).

Het huis van de familie was gehuurd van de familie Schotman uit Baak. De kinderen gingen in Olburgen naar school. Het laatste jaar van de oorlog was dit bijna niet mogelijk. Men kon de school niet meer verwarmen.

Het gezin bestond uit vader, moeder en acht kinderen. Vader was vrachtwagenchauffeur.

Op sommige plekken zaten éénmansgaten.

Het werd hoogwater, vader Sonneveld en Jan

Familie Sonneveld in 1942.

Garritsen maakten hiervan gebruik, zij gingen de hazen uit het prikkeldraad en de bomen halen. Jan Garritsen zakte daarbij in een éénmangsgat. Alleen de pet was nog te zien.

Toen was het nog rustig.

Volgens Jan Sonneveld kwamen er op 4 april twee verkenners bij Derk Garritsen aankondigen dat men "de boel kwam opruimen" men zou er binnen enkele uren zijn. Het begin van een angstige en spannende periode.

De weerstand van de Duitsers was volgens Jan Sonneveld door de Canadezen onderschat.

Er werd hevig strijd geleverd. Een beschrijving van Jan Sonneveld; hij was toen 10 jaar, maar herinnert zich deze angstige tijd nog goed. Die ellende vergeet je niet, volgens hem.

Nadat de verkenners de zuivering kwamen aankondigen ging Derk Garritsen naar de familie Sonneveld om te waarschuwen en nam zes kinderen alvast mee, de ouders en een dochter zouden volgen. Zij wilden nog wat verzekeringspapieren en pannenkoekenmeel meenemen.

In het huis van de familie Sonneveld zaten volgens hem ongeveer 100 soldaten en bij de familie Houtman ongeveer 50. Deze huizen lagen dicht tegen de dijk.

Twee Canadese tanks kwamen vanaf Derksen over de Eekstraat aanrijden, richting Pipeluur.

Dit zagen ook de Duitsers, de ouders Sonneveld mochten van de Duitsers niet meer weg.

Aan de weg bij de familie Garritsen zat onder de appelbomen, een schuilkelder met er bovenop takkenhout. (één oude appelboom staat er nu nog). Hier schulde de familie met o.a. evacuees en de kinderen Sonneveld.

Er werd heftig geschoten

Om ongeveer 20 uur, toen het donker was, durfde men deze schuilplek te verlaten en ging men naar de deel. De kinderen onder wagens met hooi, de volwassenen zaten op stoelen achter op de deel. De familie Hoogkamp kwam ook. Zij zaten in de

kelder en werden door de Canadese soldaten gewaarschuwd, dat hun huis in brand stond. Zij gingen naar Garritsen, men zat daar in totaal met 25 personen. De familie Houtman zat aan de Duitse kant, evenals vader en moeder Sonneveld. De avond van 4 april kwamen Duitse krijgsgevangenen via het voorhuis van Garritsen, al de deel op.

Om ongeveer 23.30 uur zag de zus van de heer Sonneveld brand in de hilde.

Ze zijn door een zijdeur naar buiten gegaan.

Onder het voortdurende granaat- en geweervuur zijn ze richting Derksen gevlucht. Er was ook een mevrouw bij, die cheffin was bij C&A, (zij kon Engels), die riep voortdurend: "De hengst" tijdens de vlucht. Men had een heel goede hengst en zij maakte zich hier blijkbaar veel zorgen om.

De boerderijen van Sonneveld, Houtman en Hoogkamp zag men branden tijdens de vlucht.

Ze hebben vervolgens bij Derksen in de kelder geschuild. Hier viel een granaat vlak naast het kelderraam. Eén van de kinderen die naast het raam zat, had de glassplinters in de haren.

De middag van 5 april hebben ze bij Derksen meegegeten, ze kregen wit brood van de Canadezen en vlees uit blik. Toen een delicatessse. Ook sigaretten uit blik, deze roken heel lekker. O.a. bij Derksen en van de Kolk aan de Eekstraat stond artilleriegeschut waarmee op Rha werd gevraagd. Vooral de molen en Willemsen op Rha moesten het ontgelden.

Op de huidige kruising fietspad Eekstraat/ Doesburgse weg zat een tweemangsgat, hierin zaten twee Canadese soldaten.

De kinderen Sonneveld zijn via Bilderbeek, Rimmelink, uiteindelijk bij Hakvoort in Drempt gekomen, hier was de oudste zus al. Vanaf Hakvoort zag men enkele dagen later dat Derksen brandde.

De familie Garritsen verbleef deze periode bij Schieven op Het Meerbrink. Na drie dagen is Jan Garritsen gaan kijken hoe het met de koeien was. Wat hij aantrof was verschrikkelijk, vertelde hij. De poging van de Canadese troepen om via Het Zwarte Schaar richting Pipeluur te trekken mislukt.

Hierbij komt commandant John Gordon Kavanagh om het leven. Hij is sinds dit jaar niet meer een onbekende soldaat. Na 75 jaar heeft hij een naam gekregen.

De kinderen Sonneveld wisten van 4 april tot 17 april niet waar de ouders waren en de ouders wisten niet waar de kinderen waren.

De ouders Sonneveld waren evenals de andere bewoners van Olburgen geëvacueerd naar Dieren. Mevrouw Sonneveld was in deze periode in Dieren in een winkel. Hier werd verteld dat alle kinderen Sonneveld waren omgekomen. Zij is daar ter plekke flauwgevallen.

Eindelijk op 17 april kwamen de ouders Sonneveld de kinderen ophalen bij Hakvoort. Het einde van

Jan Sonneveld.

een angstige en spannende periode.

Ook op Rha werd hevig gevochten. Huis te Weerde werd op 5 april door de Canadezen ingenomen. Een paar honderd meter verder stond boerderij Groot Beuvink, hier hadden de Duitsers zich verschanst. Op 6 april had Arend Vleemingh, toen woonachtig op huis te Weerde, onderdak gezocht bij de familie op Dorpszicht in Steenderen. Hij wilde op 7 april de koeien gaan melken met enkele jongens, het was erg stil in de Emmer. Hij was benieuwd hoe het met de familie op Groot Beuvink was. De Duitsers hebben hem daar vastgehouden, ze verdachten hem van spionage. Van Groot Beuvink moest men evacueren naar Dieren. In Dieren aangekomen vroegen de Duitsers tien mannen om de dode paarden en koeien aan de andere kant van de IJssel te begraven. Hij heeft zich daarvoor opgegeven. Eénmaal in Olburgen is hij ervan doorgegaan. 13 april was hij weer bij de familie, tot grote opluchting van iedereen. Hij werd de volgende dag op het gemeentehuis ontboden om te vertellen hoe de situatie in Olburgen en Dieren was.

Het huis Rhabergseweg 5 was door de Canadezen ingenomen, hieromheen lagen loopgraven waarin de Duitsers zaten en zich hevig verzetten. In de kelder zaten twee families. Deze zijn ongedeerd gebleven. Er kwamen volgens ooggetuigen wel twee gewonde Canadese soldaten de kelder in.

Vier Canadese soldaten sneuvelde, zij werden voor het huis van de familie Berendsen begraven. Tien soldaten raakten gewond. De twee gewonde Canadese soldaten werden door de Duitsers krijgsgevangen gemaakt. Eén ervan zal overlijden. De gesneuvelde Canadese soldaten, die voor onze vrijheid hun leven gaven zijn Joe Mc Kenna, Thomas "Ted" Crawford, Donald Patience, JF

Aiken en GC Wood Ruff.

Op Rha zijn meerdere huizen in vlammen opgegaan. Bijna alle huizen hadden oorlogsschade. De Canadezen moeten zich terugtrekken. Ook deze poging om Olburgen/Rha te veroveren mislukt.

De Canadezen namen geen risico meer. De mogelijkheid de IJssel over te steken mislukt.

Zondag 8 april was ook Zutphen bevrijd, hier waren met name, het 'Regiment de la Chaudière' de bevrijders. De vrijheid van Zutphen is hard bevochten. In Zutphen zijn in totaal tien huizen zonder schade.

Ook hier werd vanaf de andere kant van de IJssel op Zutphen geschoten en vielen na de bevrijding nog enkele slachtoffers.

Na de bevrijding van Bronkhorst zijn op 12 april 'Spaensweert' in vlammen opgegaan en 't Hammink' op 13 april. De knecht van 't Hammink zag op 13 april 's nachts door het kelderraam Duitse soldaten langs komen en via het achterhuis naar binnen gaan. De knecht de heer Bruil is stiekem naar de boerderij 'de Halve Welle' gegaan om de Canadezen hierover in te lichten. vier Canadese soldaten zijn vervolgens met een tank op patrouille gegaan en twee soldaten gingen op verkenning. Zij zijn door de Duitsers om het leven gebracht. De boerderij 't Hammink' is daarna in brand geschoten.

De twee Canadese militairen, Omer Vincent en Lesley PC Temple, zijn eerst begraven op het erf van 'de Halve Welle' en daarna herbegraven op de Canadese Begraafplaats in Holten.

Het veerhuis in Bronkhorst is ook afgebrand. Eindelijk werd op 13 april bij Gorssel een brug over de IJssel gelegd.

Wanneer deze er ligt kunnen de bevrijders richting Brummen en Dieren.

John Gorden Kavanagh.

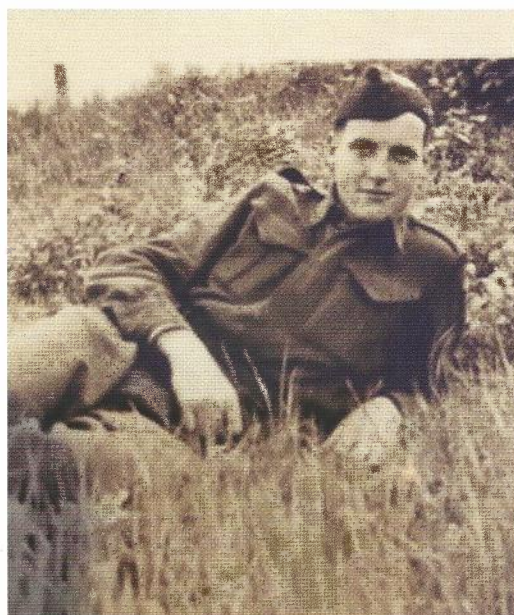
John Gorden Kavanagh met de man van Mabel tussen 21 maart en 5 april.

John Gorden Kavanagh en Mabel.

15 april is Brummen bevrijd en rukt men op naar Dieren.
 De Duitsers op Rha komen dan in een isolement en vertrekken op 16 april richting Dieren/ Ellecom. Eindelijk is de hele gemeente Steenderen vrij. Voor de familie Sonneveld werd bij Wijers in Olburgen een noodwoning gebouwd. Bij alle afgebrande boerderijen kwamen noodvoorzieningen. Alleen bij de familie Garritsen staat nog de noodwoning, deze is in gebruik als vakantiewoning.
 Het huis van de familie Sonneveld is niet herbouwd. Schotman (de verhuurder) bouwde elders een huis. De familie Sonneveld had al een huis in Drempt en is daar later gaan wonen.
 Op het land van Garritsen is de 'onbekende soldaat' gevonden. Men zag als eerste zijn schoen. Op dat moment kon hij niet worden geïdentificeerd en heeft op die plek een veldgraf gekregen. De zussen van de heer Sonneveld legden enkele malen bloemen op het veldgraf.

John Gorden Kavanagh.

In 1947 werd hij in Steenderen begraven als onbekende soldaat. Na de inzet van meerdere lokale mensen is het mogelijk na 75 jaar hem een naam te geven. John Gordon Kavanagh. Hij zal een nieuwe grafsteen met naam krijgen. Eindelijk heeft hij een naam, een gezicht en een familie.
 De familie zou dit jaar overkomen om de herdenkingen mee te maken. Helaas kon dit vanwege het coronavirus niet doorgaan.
 Vorig jaar was de familie hier en bestond het vermoeden dat hij nu eindelijk officieel kon worden geïdentificeerd, er is toen een documentaire gemaakt, met medewerking van de familie van John Gordon Kavanagh. De documentaire was inmiddels op TV Gelderland te zien of via <https://vimeo.com/404271605>. Ook in Canada is de identificatie tijdens een bijeenkomst van de Queen's Own Rifles officieel bekend gemaakt.
 Een citaat uit het boekje De Lange, lange week van Willy H Heitling:

De verschrikkelijke druk van vijf jaar dictatuur heeft ons geleerd dat we in dit tijdperk van onze cultuur alleen maar gelukkig kunnen leven in een democratisch geregeerd land. Daarom hebben we ook aan die Canadese jongens te danken dat we nu gelukkig kunnen leven. De vrijheid die zij ons brachten is een kostbaar geschenk. We moeten zorgen dat dit geschenk geen sleur wordt. Want dan lopen we gevaar het opnieuw te verliezen. ■

Familie Sonneveld voor de noodwoning bij Wijers.

Bronnen: De Zwerfsteen

- Boekje De Lange, Lange week van Willy H. Heitling
- Dagboekje de laatste loodjes april 1945 van de familie Vleemingh
- Het verhaal van de heer Sonneveld.

Timmerfabriek Roordink in de oorlog

In de Zwerfsteen 2106-4 schreven we over Timmerbedrijf Roordink vanaf de oprichting in 1901 tot ca. 1940. In deze aflevering leest u hoe het bedrijf de oorlog is doorgekomen.

Door Tonnie Roordink, geboren in 1934, dochter van Jan Roordink

Tonny Roordink: "Ik was bijna 6 toen de oorlog uitbrak. Oom Antoon Roordink is nog even op de Grebbeberg geweest, maar echt gevochten heeft hij niet. Ze zijn onder de voet gelopen en gevangen genomen. Twee Duitse jongens, Röhrkohl en Pahlmann waren hier ingekwartierd. Die zijn een groot deel van de oorlog bij ons geweest. Het hele jaar waren ze er. Vaak werden ze met paard en wagen gebracht. Die jongens deden niks anders dan houten wagenwielen maken. Een stuk van de fabriek was daarvoor gevorderd. Daar hadden we niks meer over te zeggen. Opa Roordink die kon dat ook heel goed, wagenwielen maken. Die keek wel een beetje toe. Met die Duitse jongens praatten we gewoon. Dialect, dat ging prima. Ze kwamen uit Rheinland Pfalz. Ze hadden hun burgerkloffie bij zich. "Als er gedonder komt zijn wij vertrokken!"

Heeft het bedrijf in de oorlog doorgedraaid?

"We konden op het laatst geen hout meer kopen. We moesten het doen van hetgeen we toen nog hadden. We hebben toen wel veel doodskisten gemaakt. Daar kon je peppels voor gebruiken en daar was nog wel aan te komen. We moesten van de nood een deugd maken."

"In de oorlog had ene Berendsen ook een stuk van de werkplaats gehuurd of zo, het was in elk geval in gebruik, als klompenmakerij. Maar dat was niet voor de Duitsers. Ze hebben er zich wel mee bemoeid, maar hij werkte voor zichzelf. Hij zat in het voorste gedeelte van de fabriek. Die heeft heel wat klompen gemaakt en die gingen gewoon naar de winkels in Nederland."

"Op het laatst van de oorlog hadden we de staf in de voorste kamer zitten. Allemaal officieren. Pa maakte ook doodskisten. En omdat het overdag te gevaarlijk was op de weg ging pa 's nachts met die doodskisten op stap. Die of-

ficiëren wisten dat natuurlijk wel, dat was geen geheim. Maar dan werd hij soms opgepakt en als ze dan terugkwamen, dan begonnen die officieren te lachen. Dan wisten ze wel hoe laat het was. 's Nachts mocht je niet op straat komen. En overdag was het te gevaarlijk. Vooral tegen het einde van de oorlog werd er op de Emmerikseweg veel geschoten vanuit de lucht."

Vliegers in de dambruuke

"De zandweg (langs Notten en langs Hulshof) liep vroeger helemaal door tot op de Covik. "In de Dambruuke" noemden wij dat. Masselink woonde daar vroeger. In de oorlog zijn daar eens vliegers neergekomen met hun parachute. Wij gingen achter de Duitse motoren met zijspan aan, de zandweg in, om te zien wat er gebeurde." Kinder weg, kinder weg" riepen ze. Maar wij kropen achter een struik of in een sloot. We wilden weten wat er gebeurde. Ze schoten de vliegers niet dood, maar maakte ze krijgsgevangen.

Masselink woonde aan de linkerkant, en Wichink Kruit woonde aan de rechterkant. Dat was familie van ons. Daar kwamen we nog wel eens."

"Het trammetje dat reed weer in de oorlog. Daar vervoerden ze de mannen van het kamp Amersfoort mee naar de plaatsen waar de loopgraven en tankvallen gegraven moesten worden. Vooral tegen het eind van de oorlog. 's Nachts kwamen die dan bij ons langs. Maar de Tommies schoten vanuit hun jagers op de Duitse auto's die het transport begeleidden. Ik weet nog heel goed dat er grote gaten in de weg zaten van die beschietingen. De Duitsers maakten natuurlijk dat ze weg kwamen met hun auto's in de schuilplekken (autoboxen) die langs de weg waren gemaakt. En dan kwamen onze knechts en de jongens van de Koekkoek met tangen en die knipten de deuren van de wagons

75 JAAR
VR/JHEID

Timmerfabriek
G.J. Roordink in Baak.

open. De Amersfoorters namen natuurlijk de kuierlatten. Wij hebben ze ook wel in huis gehad. Mama zei dan tegen ons: 'Wegwezen, ik wil er jullie niet bij in de buurt hebben'. Want die mannen zaten onder de luizen en vlooiën. En mama had zo'n grote ouderwetse weckketel op het vuur en daarin kookte ze al die vuile kleren uit, om de luizen en de vlooiën kapot te krijgen. Onder de luizen! Langs de hele Zutphen-Emmerikseweg gebeurde dat."

"In de oorlog was nergens meer aan te komen. We hadden nog geen pen om mee te schrijven!"

"Ik weet nog goed, op het laatst van de oorlog moesten we allemaal voor de Duitsers werken. Toen werd de hele fabriek gevorderd. Daar waren we eigenlijk wel blij mee, want dan hoefden onze mannen niet naar Duitsland toe. 's Nachts, klokslag 12 uur, werd de stroom erop gezet en dan gingen ze allemaal hout zagen voor de tankvallen en zo. Die waren allemaal gestut aan de zijcanten.

Een broer van Greet Otten, m'n vriendin, die was ondergedoken en opgepakt, maar hij is toch niet weggestuurd, die werkte ook bij ons. Hij stotterde vreselijk. Ze saboteerden de boel natuurlijk als ze die tankvallen aan het graven waren. Hij zei: "kkkkkkkkkk hadde 't bbbbbb-bienoa kloar, en ttttttoen viel 't gat weer in".

Die mannen kwamen dan allemaal 's avonds tegen half twaalf binnendruppelen. Allemaal bij ons in de woonkeuken. Er waren geen stoelen genoeg, en dan gingen ze langs de muur op de grond zitten. Allemaal mannen bij ons uit de buurt. Vanaf 12 uur kon er gewerkt worden. Dan was er stroom. Dat was al tegen het eind van de oorlog, in '44 denk ik. En die jongens van de Koekkoek waren er ook bij. Die noemden we altijd 'de Herders van Bethlehem'. Want ze hadden altijd van allerlei rare hoedjes op."

"In de oorlog was op het laatst toch nergens meer aan te komen. We hadden geen pen om mee te schrijven! En mijn vader, zakenman, had toch een pen nodig! Buurvrouw Diene Wassink had een broer in Amerika wonen en die hebben een paar pennen opgestuurd! En toen kon mijn vader weer schrijven."

"Na de bevrijding hebben we eerst de Canadezen in huis gehad, daarna kregen we de Tommies en de Schotten, toen kregen we de Amerikanen. Dat waren niet de leuksten. Ze hadden de keuken in het voorste gedeelte van de fabriek en in het achterste gedeelte, in de krullen en overal, daar sliepen de jongens. Pa en ma zeiden wel eens: "die zouden hun eigen moeder nog verkopen". Ze verkochten alles. Als je een Jeep wou kopen: kan. Een geweer: geen probleem. Mijn vader heeft een leren jasje van hen gekocht. Daar heeft hij nog wel tien jaar mee gelopen. 't Mocht niet, maar alles was te koop. Anders kreeg je de MP op je dak. ■

Het dorp Steenderen in de laatste dagen van WO II

Opgetekend uit een gesprek met Fons Herlfterkamp op 28 april 2020.

Door Wim Knaake

Als 13-jarige -zelf meegemaakt- weet Fons zich nu nog vrij nauwkeurig gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog en de naderende bevrijding voor de geest te halen. Hij kwam uit de St. Willibrordus Kerk na de mis, was misdienaar en zag op dat moment een Canadese tank op de hoek van de Bronkhorsterweg met de Dr. A. Ariënsstraat staan. Opeens kwam van de overkant van de IJssel bij Brummen een granaat, afgevuurd door de Duitsers en die boorde zich onder het kamerraam bij Rutten De Engel in de vloer. Mevrouw Rutten, die op dat moment aardappelen zat te schillen, overleefde de inslag. Volgens Fons hebben ze dit projectiel later weggehaald.

Bij een andere gevechtshandeling daar op de kruising sneuvelde een Canadese soldaat. Fons is aan de dood ontsnapt toen een granaat insloeg bij timmerman Bernard Harmsen aan de Burg. Smitstraat in de werkplaats en een hoek van het huis vernielde. Hij was daar net naar binnen gestapt en moest meteen met de familie Harmsen naar de schuilkelder bij de burens Arends in het, inmiddels afgebroken, huis aan dezelfde straat, waar meerdere families woonden.

Fons vertelt verder: "Als kind zie je het gevaar niet. Kijken wat er allemaal gebeurt, hoewel mijn vader vaak waarschuwde voor de dreiging. Ik herinner me dat we ondergedoken zaten in de kelder van de zuivelfabriek. We woonden in één van de afgebroken huizen bij die fabriek aan de Toldijkseweg. Daar kon het soms ook spoken en dan moesten we de kelder in van de fabriek. Bij die fabriekswoningen stonden bij één ervan in de tuin een enorme bunker van de Duitsers en een paardenschuur. Deze schuur was om de paarden van de melkophalers een rust- en voederplek te geven en volgens mij stalden de Duitsers daar ook ingevorderde paarden. In die bunker doken ook verschillende families onder bij dreigend onheil", aldus Fons.

Hij herinnerde zich ook het zoeklicht met afweergeschut dat bij de boerderij 'Dorpzicht' aan de Toldijkseweg stond in de buurt van het pad naar diverse percelen. Op verschillende plekken waren Duitsers gelegerd in het dorp zoals bij Blankvoort aan de Bronkhorsterweg, in het verdwenen 'Concordia' aan de Dorpsstraat en in de vroegere scholen in het dorp. Velen moesten later alsnog naar het front en dan gingen ze o.a. om te biechten eerst naar de rooms-katholieke kerk.

Toen de bevrijding een feit was, namen De Canadezen veelal de plekken in waar de bezetters eerst waren gehuisvest. Fons dacht aan

de Amersfoorters die loopgraven en tankwallen moesten graven voor de Duitsers om de geallieerden tegen te houden. "Het was zware arbeid", zei vader Gradus tegen zoon Fons, want hij had opdracht gekregen om als melkrijder van de zuivelfabriek melk te leveren richting de IJssel waar alles zich afspeelde. Fons spreekt vol humor over de Duitsers die bij logement De Zwaan (bie-j Dries) Andries Beeftink in de weekenden gingen dansen en dan werden met legerauto's eerst, niet uit de naaste omgeving, vrouwen opgehaald. De jongelui gluurden door de ramen en zagen natuurlijk van alles. "Nu besef je, gelet op de vrouwen, dat het niet alleen om dansen ging". Terwijl Fons dit vertelt buldert hij van het lachen. "Toen we waren bevrijd ging het met de Canadezen net zo bij 'Dries' want eerlijk is eerlijk, ontspanning had men ook nodig", vervolgt Fons en dan schiet hem te binnen dat het er soms hard aan toeging in oorlogstijd. De melkrijders, met paard en wagen waaronder zijn vader, werden bevolen zich te verzamelen bij De Engel op het kruispunt en ze kregen orders om zaken van Duitsers, ook in Huize Baak opgeslagen, richting Arnhem te brengen en op de terugweg moesten ze cokes meenemen.

Met de bevrijding uitbundig dansen op de kruising in het centrum, dat was een feest.

Het einde van de oorlog naderde en de Duitsers voelden dat misschien ook wel. De SS met wapens in de aanslag regelden alles en ook of iedereen zich had gemeld werd nauwkeurig gecontroleerd. In de wei van Coba Scheerder, waar nu woonzorgcentrum De Bongerd staat, stonden na de bevrijding de tanks, tenten en legerauto's van de Canadezen. Fons besluit: "In de Ned. Hervormde Kerk zaten geallieerden met een observatiepost hoog in de kerktoren om alle manoeuvres van de Duitsers aan de overkant van de IJssel goed te kunnen volgen. De kerktoren raakte slechts licht beschadigd door granaten, hoewel ze talrijk op Steenderen werden afgevuurd vanaf Brummen. Met de bevrijding uitbundig dansen op de kruising in het centrum, dat was een feest. De rol van Hitler was eindelijk uitgespeeld. Zijn portret in het gemeentehuis werd met veel agressie vernietigd en de verzetsmensen begonnen met het ophalen van mannen en vrouwen die Duitsgezind waren". ■

Met heel veel dank aan Fons Herlfterkamp voor zijn bijdrage.

Een Bren Carrier met bemanning bij 'De Engel' in Steenderen, 3 april 1945

**75 JAAR
VR/VJHEID**

Luchtfoto van Baak in 1952. Met het kruispunt waar de Duitse granaat op 4 april 1945 zoveel slachtoffers maakte. 1 = de Waag, 2 = de winkel van Schooltink, 3 = cafe Herfkens. Achter Herfkens is goed de plek te zien waar het huis van de gezusters Stapelbroek gestaan heeft. Dat huis werd met een vlammenwerper in brand gezet om de laatste SS-sers tot overgave te dwingen.

Bevrijding Baak april 1945

In Baak zijn er veel slachtoffers gevallen rond de bevrijding op 2e paasdag, 2 april 1945.

Door Marinus Harenberg

De Britse soldaten kwamen met een vier-tal tanks vanuit Hengelo (Gelderland) via zandwegen naar Baak. Met een vlammenwerper verdreven ze de Duitsers uit huizen en loopgraven, om ze daarna gevangen te nemen. Het geweervuur was overal te horen. Er vielen wonderbaarlijk genoeg geen gewonden of doden tijdens deze actie, hoewel er wel verschillende huizen in vlammen opgingen door de vlammenwerpers van de soldaten.

Feestvreugde

Alle inwoners van Baak vierden feest: velen stonden langs de weg om de bevrijding te vieren en de Duitse aftocht richting Hengelo te zien. Maar de dreiging bleef. Aan de westkant, bij Brummen en het nabijgelegen buurtschap Cortenoever, lagen de Duitsers nog met geschut in de loopgraven. Ze vuurden granaten af naar de rondtrekkende geallieerden. Op een belangrijk kruispunt in Baak (bij horecagelegenheden Herfkens) stond een Canadese soldaat die de geallieerde colonne naar Wichmond dirigeerde. Veel granaten van de Duitsers misten hun doel, de Zutphen-Emmerikseweg, met soms wel 500 meter. Ze vielen in de omliggende weilanden en richtten op de bevrijdingsdag weinig schade aan.

Granaatscherven

Woensdag 4 april, twee dagen na de bevrijding, werd een zwarte dag voor Baak. De Britse soldaten kwamen van Hummelo en Toldijk, en gingen via Baak naar Zutphen. Mensen stonden langs de weg en wuifden naar de bevrijders. De vreugde werd wreed verstoord toen er rond 11.00 uur een granaat tegenover Herfkens viel. De scherven van de exploderende granaat vlogen over de Steenderseweg, waar veel mensen en kinderen stonden te kijken. Naast

Na de bevrijding waren dramatische en heftige dagen.

zes kinderen en een volwassene kwam ook de Canadees die het verkeer regelde hierbij om. Twee zwaargewonden werden afgevoerd naar Nijmegen, maar een kind overleed onderweg in 's-Heerenberg. Op de Bakermark viel later op de dag nog een andere granaat, waarbij twee kinderen en twee Canadezen de dood vonden. Ook op de Covik werd een kind getroffen door een granaat en een tijd later ook haar vader. De dagen na de bevrijding waren dramatische en heftige dagen. ■

**75 JAAR
VRJHEID**

Van de archiefcommissie

En toen viel alles stil... Eind november 2019 sprong op een markt in de stad Wuhan in Oost-China een nieuw coronavirus over van dier op mens. Vanuit China ontstond een pandemie. In razend tempo ging dit virus de gehele wereld over. Met vele zieken en vele dodelijke slachtoffers tot gevolg. Op 27 februari werd in Nederland de eerste besmetting vastgesteld. Vrijdag 13-03-2020 werd het besluit van de regering bij monde van minister president Mark Rutte afgekondigd: Een volledige lockdown. Het gehele openbare leven kwam tot stilstand. Zo ook het archief van de HVS.

Op het moment van inleveren van dit schrijven, d.d. 30-04-2020, is het nog een grote vraag hoe het verder zal gaan. De regering is bezig met een heel voorzichtig begin van het versoepelen van de maatregelen. Ons archief is ruim en biedt genoeg gelegenheid om afstand te bewaren, ware het niet dat alle archiefleden van de donderdagmiddaggroep alleen al qua leeftijd behoren tot de risicogroep. Er dient zich de vraag aan of het verantwoord is om te zijner tijd weer publiekelijk in actie te komen.

Zodra het sociale leven weer op gang komt en het archief weer wordt geopend, zullen we dit uiteraard bekend maken. Via de website en wellicht ook via andere kanalen. En hoe de praktische invulling er uit gaat zien, is nog een vraagteken. Het meest waarschijnlijke lijkt ons nu, dat we een afsprakensysteem gaan hanteren. Maar het is nog te vroeg om hierover te speculeren. Alles hangt af van de nu nog onvoorspelbare verdere ontwikkelingen.

Ingebrachte stukken archief 1e kwartaal 2020 t/m 12 maart:

16-01-2020 Heer Gerrit Stoel, Steenderen

- Medicijndoosje (circa jaren '50) van dierenarts J.E. Reichman te Steenderen
- Topografische kaarten Steenderen, gemaakt door Defensie in 1963. Met gemarkeerde plaatsen van duivenmelkers.

22-01-2020 Heer Gerard Eskes, Steenderen

- Adresboekje gehele oude gemeente Steenderen gedateerd circa 1972.

30-01-2020 Heer Anton Metz, Zeddam

- Gegevens over Herman, Antoon en Joep Windmüller, afkomstig uit Rha en na een succesvolle loopbaan in Canada aldaar overleden. Met foto's en e-mails.

30-01-2020 Mevrouw Adelheid Smeitink-Callenfels, Steenderen

Via Dikkie Garritsen:

- 3 foto's Kermis Steenderen
- 10 foto's Kermis Bronkhorst

In 2017 via Bertus Rietberg:

- Mapje met 32 foto's van de restauratie van de N.H. Kerk te Steenderen in 1969.

06-02-2020 Mevrouw Mia IJsseldijk, Steenderen

- Videoband 'Polen' over het bezoek van Burgemeester en Gemeentebestuur en een afvaardiging van de gezamenlijke landbouworganisaties aan Polen in 1992, n.a.v. uitwisseling.

06-02-2020 Mevrouw Trees Huis in 't Veld, Rha

- Stapeltje oude ansichtkaarten van Steenderen.

13-02-2020 Mevrouw Christien Garritsen, Toldijk

- Ingelijste foto's en certificaten van aannames
- Mappen met verschillende zaken, onder andere:
  - Presentielijst Gelderse Maatschappij van Landbouw vanaf 1975 tot heden
  - Notulen Vereniging voor Bedrijfsverzorging vanaf de oprichting in 1964 tot begin jaren '80
  - Diverse mappen en dozen met rouw-, trouw- en geboorte-kaarten en verdere familiebescheiden
  - 9 boeken over uiteenlopende onderwerpen.

05-03-2020 Fam. E.J.G. Vleemingh, Steenderen

- Mapje met kopieën: 'De laatste loodjes... april 1945' met dagelijkse verslagen periode: 06-04-1945 tot en met 08-05-1945; over de toenmalige gang van zaken.

05-03-2020 Heer Daan van der Kolk, Steenderen

- Gebundeld: Gelderland in Woord en Beeld; periode 30-09-1927 tot en met 19-10-1928
- Jaarboek Achterhoek en Liemers, 1990 deel 13, uitgever Oudheidkundige Ver. 'De Graafschap'
- Archief, 1977, van dezelfde uitgever
- Geplastificeerd A4-tje over 'Het Bord' ter ere van de in 1944 gestopte Steenderense wijkzuster Mevrouw Herberts.

12-03-2020 Heer Rein Linnenbank namens SV Steenderen

- Model-Kasboek 1935-1947
- Boek ter ere van 75 jarig bestaan
- Diverse documenten, foto's, brieven. ■

Steenderen toen en nu

Foto's van toen gezien vanuit het nu.

Aan de hand van oude foto's die op dezelfde plaats opnieuw genomen zijn, is te zien wat er in de loop der jaren is veranderd.

Kruising aan de Doctor A. Ariënsstraat met de Bronkhorsterweg, J.F. Oltmanstraat en Burgermeester Smitstraat.

Baaksche weg (Café „De Engel”) — Steenderen.